

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MALİKİLERDE KIYAS UYGULAMALARI
(EL-MÜDEVVENE ÇERÇEVESİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye ŞAHİN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Soner DUMAN

Eylül – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

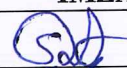
**MALİKİLERDE KIYAS UYGULAMALARI
(EL-MÜDEVVENE ÇERÇEVESİNDE)**

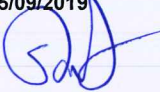
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye ŞAHİN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez 10/09 /2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç.Dr. Soner DUMAN	BAŞARILI	
Doç. Dr. Süleyman KATA	BAŞARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Huseyin AKAR	BAŞARILI	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Sümeyye ŞAHİN
Öğrenci Numarası	:	1260Y08017
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	İslam Hukuku
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Malikilerde Kıyas Uygulamaları (el Müdevvene Çerçevesinde)
Benzerlik Oranı	:	%8
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
05/09/2019 Öğrenci İmza		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafıma yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
05/09/2019 Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Soner DUMAN		
Tarih: 05/09/2019		
İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	
☐ REDEDEDİLMİŞTİR		
EYK Tarih ve No:		

ÖNSÖZ

Bu çalışmada fıkıh usulü ilminin akli yönünü teşkil eden kıyas teorik boyut henüz teşekkür etmemişken kullanılmış olması bakımından ele alınmıştır. Bunu yaparken hadis ehlinden mi, rey ehlinden mi olduğu çokça tartışılan Maliki mezhebi ve özellikle mezhebin ana kaynağı tercih edilmiştir.

Furu fıkıh eserleri üzerinde geniş tahliller yaparak kullanılan usul ve yöntemleri araştırma konusunda tavsiyeleri ile akademik altyapıya olan katkılarından dolayı danışmanım Doç. Dr Soner DUMAN'a, şükranlarımı sunuyorum. Gerek üniversite yıllarımdaki gerekse tez hazırlama sürecinden tercüme konusunda yardımlarından dolayı Doç. Dr Osman GÜMAN'a, süreç içerisinde desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma, son olarak da gece gündüz yaz kış demeden yanımda yardımcı olan aileme teşekkürü borç bilirim.

Sümeyye ŞAHİN

10.09.2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii

GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1. MALİKÎLERDE KIYAS	11
1.1. Kıyasın Tanımı	12
1.2. Kıyasın Hüccet Değeri.....	13
1.3. Kıyasın Deliller Hiyerarşisi İçindeki Yeri.....	17
1.4. Kıyasın Rükünleri.....	18
1.4.1. Asıl (Makîsun Aleyh).....	19
1.4.2. Fer' (Makîs).....	19
1.4.3. İllet	19
1.4.3.1. Tanımı	19
1.4.3.2. İlleti Tespit Yöntemleri.....	20
1.4.3.2.1. Nass	20
1.4.3.2.2. İcmâ'	21
1.4.3.2.3. Münâsebe	21
1.4.3.2.4. Şebah	25
1.4.3.2.5. Deverân	26
1.4.3.2.6. Sebr ve Taksim.....	26
1.4.3.2.7. Tard	26
1.4.3.2.8. Tenkîhu'l-Menât	27
1.4.4. Aslın Hükümü.....	27
1.5. Kıyasın Şartları.....	27
1.5.1. Aslın Hükümü İle İlgili Şartlar.....	28
1.5.2. İlletle İlgili Şartlar	29
1.5.3. Fer' İle İlgili Şartlar.....	31
1.6. Kıyasın Alanı	33

1.6.1. İbadetlerde Kıyas.....	33
1.6.2. Muâmelatta Kıyas	33
1.6.2.1. Ruhsatlarda Kıyas	34
1.6.2.2. Miktarlarda Kıyas	34
1.6.2.3. Sebeplerde Kıyas	34
1.6.2.4. Adem-i Aslîde Kıyas (Kıyasın Ademi Asliye Dahil Edilmesi)	34
1.6.2.5. Dilde Kıyas	35
1.6.3. Ukûbatta Kıyas.....	35
1.6.3.1. Hadlerde ve Kefaretlerde Kıyas	35
1.6.3.2. Ta'zirlerde Kıyas	35
1.7. Kıyas Çeşitleri	36
1.7.1. Dayanağı Açısından Kıyas Türleri	36
1.7.1.1. İlet Kıyası.....	36
1.7.1.2. Delalet Kıyası.....	36
1.7.1.3. Şebah Kıyası	37
1.7.2. Açıklık Kapalılık Açısından Kıyas Türleri	37
1.7.2.1. Celi Kıyas.....	38
1.7.2.2. Hafî Kıyas	38
1.7.3. Hükümün Ortaya Konulması ve Kaldırılması Açısından Kıyas Türleri	38
1.7.3.1. Tard Kıyası.....	38
1.7.3.2. Aks Kıyası.....	38
1.7.4. Kuvvet Açısından Kıyas Türleri	39
1.7.4.1. Evla Kıyas	39
1.7.4.2. Müsavi Kıyas	39
1.7.4.3. Edna Kıyas	39
BÖLÜM 2. MÜDEVVENE'DE KIYAS UYGULAMALARI	41
2.1. Kullanılan Kavramlara Göre Kıyaslar	41
2.1.1. Kıyas Kavramı ve Türevleri (قياس، يقاس)	41
2.1.1.1. Usûlî Kıyas İçin Kullanılmadığı Yerler	41
2.1.1.2. Usûlî Kıyas İçin Kullanıldığı Yerler	43
2.1.2. Şibh ve Türevleri (شبه، اشبه، يشبه)	44
2.1.3. Bimenzile (بمنزلة)	45

2.1.4. Seva (سوى).....	46
2.1.5. Misl (مثل)	46
2.1.6. Kezalik (كذلك).....	48
2.1.7. Ke/Kema (ك/كما)	48
2.1.8. Yedullu (يدل).....	49
2.1.9. Yübeyyinu (يبين)	50
2.1.10. Herhangi Bir Kavram Kullanılmaksızın Yapılan Kıyaslar	50
2.2. Kullanım Alanına Göre Kıyaslar	51
2.2.1. İbadetlerde Kıyas Uygulamaları.....	51
2.2.2. Muamelatta Kıyas Uygulamaları	53
2.2.3. Ukubatta Kıyas Uygulamaları	54
2.3. Türlerine Göre Kıyaslar.....	55
2.3.1. Dayanağı Açısından Kıyaslar	55
2.3.1.1. Şebah Kıyasları	55
2.3.1.2. İllet Kıyasları	56
2.3.2. İspat ve Nefiy Açısından Kıyaslar	57
2.3.2.1. Tard Kıyasları	57
2.3.2.2. Aks Kıyasları	58
2.3.3. Asıl ve Fer'e Ait Hükümlerin Kuvveti Açısından Kıyaslar	59
2.3.3.1. Evla Kıyas	59
2.3.3.2. Edna Kıyas	60
2.3.3.3. Müsavi Kıyas	60
2.4. Kıyasların Rükünleri Bakımından İncelenmesi.....	61
2.4.1. Asıl	61
2.4.2. İllet	62
2.4.3. Aslın Hükmü	62
2.4.4. Fer'	63
2.5. Kıyasların Şartları Bakımından İncelenmesi	63
2.5.1. Aslın Hükmü Açısından İncelenmesi	65
2.5.2. Fer' Açısından İncelenmesi.....	65
2.5.3. İllet Açısından İncelenmesi	66

SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	71
ÖZGEÇMİŞ.....	73

KISALTMALAR

a.e. : Aynı eser

a.mlf. : Aynı müellif

H.z. : Hazreti

sy. : Sayı

bkz. : Bakınız

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

a.md : Aynı madde

s.a.v. : Sallallahu aleyhi vesellem

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Malikilerde Kıyas Uygulamaları			
Tezin Yazarı: Sümeyye ŞAHİN		Danışman: Doç. Dr. Soner DUMAN	
Kabul Tarihi: 10/09/2019		Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 73 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: İslam Hukuku	
Hicri ikinci asrın başlarında İmam Şafii'nin er-Risale adlı ilk fıkıh usulü eserini telif etmesiyle birlikte fıkıh alanındaki çalışmalar yeni bir ivme kazanmıştır. Yeni usul eserlerinin telifiyle beraber fukahâ ve mütekellimin metotları oluşmaya başlamış ve hicrî dördüncü asra gelince fıkıh usulü ilmi sistematik hale gelmiştir. Tezimizin amacı Mâlikî mezhebi özelinde fıkıh usulü ilminin sistematik döneminde kullanılan kıyas kavramının, usul ilmi nazariyatı henüz ortaya çıkmamışken el-Müdevvene çerçevesinde ilk dönem furû' eserlerinde nasıl ve ne sıklıkta kullanıldığına tanıklık etmektir. Çalışmanın hedefi ise Mâlikî mezhebinin temel kaynağı el-Müdevvene'de uygulanaşına dair örneklerden hareketle kıyasın mezhebin fıkıh geleneğinde kullanım sıklığını ve biçimini ortaya koymaktır. Çalışmayı diğerlerinden farklı kılan en önemli özelliği fıkıh usulü nazariyatının henüz kavramsallaşmadığı dönemde kullanılan yöntemlerin uygulanaşını somut örneklerle ortaya koyması ve bunu yaparken de ülkemizde fazla çalışılmamış bir mezhebi konu edinmiş olmasıdır.			
Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Mâlikî mezhebi, Kıyas, el-Müdevvene.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Benchmarking Applications in Maliki			
Author of Thesis: Sümeyye ŞAHİN		Supervisor: Assoc. Prof. Soner DUMAN	
Accepted Date: 10/09/2019		Number of Pages: viii (pre. text) + 73 (main body)	
Department: Basic Islamic Sciences Subfield: Islam Law			
In the second century of hegira, İmam Şafii offered his first fiqh book, er-Risale and the works in the field of fiqh started to increase. With the new style works some fiqh scholars formed new methods. And the fiqh method science became a systemical science. The purpose of the thesis is to show how and how often the concept of comparison of fiqh method science was used in first term lawful works in the framework of el-Müdevvene by Mâlikîs before the procedural science didn't appear . The target of the work is to reveal the of between theory and application in fiqh tradition with the examples from el-Müdevvene which the essential source of Mâlikî madhhab is. The most important feature of this work which makes it different from others is its revealing the methods which were used before the fiqh science became a concept with using embodiments and also making a madhhab its topic which was not worked so much in Turkey.			
Keywords: Canon Law, Mâlikî Sect, Comparison, Müdevvene			

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Temelleri Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde atılmış olan İslam fikhı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra farklı gelişmelere tanıklık etmiştir. Onun vefatıyla birlikte artık karşılaşılan meselelere doğrudan cevap teşkil edecek yeni vahiylerin gelmesi sona ermişti. Bundan böyle Müslümanlar karşılaştıkları meseleleri vahiy yanında içtihad da başvurarak çözme durumuyla yüzleştiler. Özellikle hulefa-i râşidîn döneminde şûra içtihadı, toplumsal pek çok yeni durumun İslam'ın temel referanslarına uygun bir şekilde konumlandırılmasında önemli bir işlev görmüştü. Ancak fikhî her meselede bir ittifaktan söz etmek mümkün olmuyordu. Bu durumda daha sahabe döneminden itibaren Müslümanlar arasında fikh meselelerinde görüş farklılıkları oluşmaya başladı. Hicrî birinci asrın sonuna gelindiğinde bir yandan İslam'ı yaymak üzere farklı coğrafyalara yayılan sahabîlerin fikhî meselelere yaklaşım farklılığının onlardan ilim öğrenen kitlelere yansması, diğer yandan muhit ve rivayet malzemesi farklılığına bağlı olarak “ehl-i Hicaz” ve “ehl-i Irak” şeklinde iki farklı eğilim ortaya çıktı. Ehl-i Hicaz, Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bulunması, görece sağlam rivayet malzemesine sahip olması, siyasî çalkantılar ve itikadî mezhep farklılıklarından nispeten uzakta bulunması, farklı din mensuplarıyla daha az muhatap olması gibi sebeplere bağlı olarak “rivayete daha bağlı” bir din anlayışını temsil ediyordu. Buna karşılık Ehl-i Irak hem ırklar hem dinler hem de siyasî ve itikadî mezhepler açısından “kozmpolit” olarak nitelenmeyi hak edecek derecede çeşitliliğe sahipti. Diğer yandan “uydurma hadis hareketi”, Emevîlerin Arapçılık politikasına karşı bir reaksiyon olarak ortaya konan “şuûbiyye hareketi” gibi sebeplere bağlı olarak dini anlama ve yaşamada rivayetten ziyade reyî önceleyen bir yaklaşım ortaya koyuyordu.

Hicrî II. asrın ortalarına doğru daha önce coğrafi bir ayrıma işaret eden yaklaşım farklılığı bu defa dinin hem inanç hem de amel alanına yaklaşımda metodik farklılığa işaret eden bir başka kavramsal ayrıma tanıklık etti: Ehl-i rey ve ehl-i hadis. Ehl-i rey; dinî hayatın organize edilmesinde rivayet malzemesini dışlamamakla birlikte bu rivayet malzemesinin sahihini sakiminden ayırt etmede yalnızca isnadı yeterli görmüyor, rivayet malzemesinin yorumlanmasında reyî etkin bir biçimde kullanıyor, rivayet malzemesinin doğrudan bir şey söylemediği konularda içtihadla sıklıkla başvuruyor,

dahası pratikte vaki olmasa bile farazî bir takım meseleler hakkında rey ve ictihad yoluyla görüş belirtmekte bir sakınca görmüyordu. Buna karşılık ehl-i hadis (veya ehl-i eser) gerek inanç gerekse amel noktasında rivayet malzemesini temel alıyor, rivayet malzemesinin sıhhatini tespitte önceliği isnada veriyor, rivayet malzemesinin yorumlanmasında nassın zahirinin dışına çok fazla çıkmıyor, nasların doğrudan bir şey söylemediği meselelerde ve farazî konularda görüş belirtmekten uzak duruyordu.¹

Hicrî II. asırda çeşitli İslam beldelerinde fıkıh konusunda yetkin sivil imamlar etrafında çeşitli ilim halkaları oluşmuştu. Bu halkalar içinde özellikle Hicaz'ın ilmî başkenti konumunda bulunan Medine'de İmam Mâlik'in ve Irak'ın ilmî başkenti konumunda bulunan Kûfe'de İmam Ebu Hanife'nin ilim halkaları dönemin en gözde ilim halkalarıydı. İmam Mâlik, kendi döneminde önceleri Ehl-i Hicaz, sonraları Ehl-i Hadis diye anılan ekolünün Medine'deki temsilcisi konumundaydı. İmam Ebu Hanife de aynı dönemde önceleri Ehl-i Irak, sonraları Ehl-i rey olarak anılan ekolün temsilcisi konumundaydı. Her iki ekol de fıkıh alanında ilk çalışmaları yapmış, ilk yazılı eserleri vermişti. Medine ilim muhitinin reisi konumunda bulunan İmam Mâlik, kaleme aldığı el-Muvatta adlı eseriyle bir yandan kendi fıkıh anlayışını dayandırdığı rivayet malzemesini zabt u rabt altına alırken diğer yandan bu malzemeye ilişkin yorumlarını da söz konusu eserinde aktarmıştı. Kûfe ilim muhitinin reisi konumunda bulunan İmam Ebu Hanife ise kendi fikhî görüşlerini bir kitapta toplamamış olmakla birlikte şûra içtihadı yoluyla işlediği derslerinde öğrencilerine bir takım notlar tutturuyordu. Kendisinin vefatından sonra bu notları geliştiren öğrencileri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, sonraları “Hanefî mezhebi” olarak anılacak bu yapının ilk yazılı ürünlerini ortaya koydular.

Hanefî mezhebi ilk baştan itibaren rey ve içtihadı canlı ve aktif bir şekilde kullanan bir mezhepti. Rey ve içtihadın teknik şekli olan kıyası etkin bir şekilde kullanıyorlardı. Buna karşın Mâlikî mezhebi, ilk kuruluşu itibarıyla ehl-i hadis kanadında olduğu değerlendirilen bir mezhepti. Bununla birlikte bu mezhebin sadece rivayet malzemesiyle yetinmediği, bunun yanında maslahat, sedd-i zerîa, amel-i ehl-i Medine gibi farklı şer'î

¹ Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadisin temsilcileri ve temel yaklaşımları konusunda bir değerlendirme için bkz. Soner Duman, **Usul Yazıları**, s. 353-354.

delillere de içtihatlarında sıklıkla yer verdiği bilinmektedir. Bu mezhebin, rey ile ilişkisini en net bir biçimde ortaya koyabileceğimiz nokta ise mezhebin kıyas ile olan ilişkisinin belirlenmesidir.

Ülkemizde fıkıh mezhepleri üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında Mâlikî mezhebi üzerine yapılan çalışmaların nispeten yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Oysa Mâlikî mezhebi rey ve hadis ekollerinin yöntemlerini bünyesinde birleştirmesi dolayısıyla çok yönlülük arz etmektedir. Dolayısıyla kullanılan metotların şümülü genişlediğinden meselelerin çözümü de geniş yelpazede cereyan etmektedir.

Fıkıh ilminin ya da şer'î hükümlerin asli kaynaklarından en tartışmalı olanı hiç şüphesiz kıyastır. İhtilaf noktası meşruiyetinden başlayarak tanımı, dayanağı, kıyasın omurgasını oluşturan illeti tespit yöntemleri, kıyasın türleriyle deliller hiyerarşisindeki yeri olmuştur.

Araştırmamızda temel amaç fıkıh usulü sistematik hale gelmeden evvel müçtehidin akıl yürütme sahasını teşkil eden temel yöntem olan kıyasın kullanımına furû eserler üzerinden tanıklık etmektir. Bu sebeple ülkemizde araştırmalara fazla konu edilmemiş bir mezhebi ve temel kaynağını tercih etmekteyiz. Böylelikle İslam fıkıh tarihinin en önemli yapılarından birini teşkil eden Mâlikî mezhebinin kıyas ile olan ilişkisini ortaya koyarak mezhebin karakteristik yapısında reyin yerinin netleştirilmesine katkı sunmaya çalışacağız.

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızda Ehl-i Hicazın fıkhıdaki temsilcisi, içtihatlarında reye de sıklıkla yer vermekle birlikte ilk kuruluşu itibarıyla ehl-i hadis bir çizgiyi benimseyen, nebevi mirasa yakınlığı, ülkemizde mensuplarının nadir bulunması, fazla çalışılmamış olması ve akıl-nakil dengesini tutturmaya gayret etmesi hasebiyle Mâlikî mezhebini esas alacağız. Mâlikî mezhebinin rey ile ilişkisini tespit edebilmek amacıyla da reyin sistematik formu olan kıyasın bu mezhepte nasıl kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız. Özellikle usul-i fıkıh ilminin teşekkül etmesi ve ürünlerini vermesi sonrasında mezhepler arasında etkileşimlerin ve yaklaşımların bulunduğu bir gerçektir. Bu durumda belirli bir mezhebin özellikle ilk teşekkül dönemindeki karakteristiğini tespit etme bakımından mezhebin kurucu eserleri üzerinde çalışma yapmak daha anlamlıdır.

Bu sebeple tezimizde Mâlikî mezhebinin kurucu metni kabul edilen el-Müdevvenetü'l-Kübra'yı esas alacağız. Söz konusu eseri önemli kılan hususlardan birisi de eserin, ehl-i reyin temsilcisi konumundaki Hanefiler ile ilişkisidir. İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden Esed b. Furat, Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebu Hanife'nin önde gelen iki öğrencisinden biri olan ve mezhebin görüşlerini yazılı hale getiren İmam Muhammed'den ilim tahsil etmiş, ehl-i rey ve Hanefîlerin görüşlerine muttali olmuş, aynı şeyi Mâlikî mezhebi için de yapmak üzere kolları sıvamıştı. İmam Muhammed'in eserlerini temel alıp İmam Mâlik'in önde gelen diğer öğrencileriyle yaptığı görüşmelerdeki notlarını da eklemek suretiyle el-Esediyye adlı metni oluşturan Esed bin Furat'ın bu çalışması İmam Mâlik'in diğer bir talebesi olan Sahnun tarafından yeterli görülmedi. Sahnun, *Esediyye*'yi esas almak suretiyle İmam Mâlik'in başta İbnü'l-Kâsım olmak üzere diğer öğrencileriyle yaptığı görüşmelerde kaydettiği notları da eklemek suretiyle mezhebin "lokomotif metni" hüviyetindeki el-Müdevvenetü'l-Kübrâ adlı eseri meydana getirdi.²

Çalışmamızda Mâlikîliğin ilk temsil edici metni el-Müdevvene üzerinde kıyas bahsini inceleyeceğiz. Zira "Kıyas" usul-i fıkhnın en tartışmalı konularından birini teşkil eder. Özellikle de kıyasın "illet" bahisleri fıkhn usulü kitaplarının en tartışmalı bahislerini içerir.³ Kıyasın kendisi tartışmalı olduğundan fikhî meselelerin çözümünde kıyas delilinin kullanımı ve tarifi konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Mâlikî mezhebinde kıyas bizzat hüccet olarak kabul edilmekte fakat türleri konusunda meşruiyet tartışmaları süregelmektedir.

Araştırmanın Önemi

Mâlikî mezhebi, İslam fıkhnın teşekkül döneminde son derece önemli bir konumda bulunmasının ötesinde günümüzde de özellikle Kuzey Afrika bölgesinde yaygın bir mezhep hüviyetindedir. Çağdaş dönemde makasidu's-şerîa çalışmalarının yoğun olarak kaleme alındığı çalışmalar çoğunlukla Kuzey Afrika hattındaki Mâlikîler arasında yaygınlık göstermektedir. Yine söz konusu bölge uzun yıllar Osmanlı hâkimiyet

² Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mudevvenetul-kubra> (16.05.2019).

³ Soner Duman, İlk Dönem Hanefî Usulünde İlet Tartışmaları, s. 10.

alanında kalmış, böylelikle Hanefî mezhebi ile birlikte Mâlikî mezhebi de Osmanlı coğrafyasında gündemde olmuştur. Nitekim 1917 tarihinde hazırlanan Hukuk-ı Âile Kararnamesinde çeşitli konularda Mâlikî mezhebinin hükümleri benimsenmiştir.

Mâlikî mezhebi, ülkemizde ilahiyat öğrencilerinin dahi mahiyeti konusunda bîhaber olduğu bir mezhep hüviyetindedir. Nitekim bu mezhebe ilişkin tez ve makalelerin son derece sınırlı sayıda olması da bunu göstermektedir.

Çalışmamızla bir yandan Mâlikî mezhebi konusundaki sınırlı sayıda çalışmalara bir yenisini eklemek suretiyle bu mezhebe yönelik bir ilgi oluşturmak, diğeryandan bu mezhebin rey ve kıyasla ilişkisini ortaya koymak suretiyle fıkıh tarihi araştırmalarına bir katkı sunmaya çalışacağız.

Ayrıca çalışmamız, mezhebin temel kaynağı olan Müdevvene'ye dikkat çekmesi noktasında da bir işlev üstlenmektedir. Tez çalışmamız, ülkemizde Bilal İbrahimoglu tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Profesör Doktor Rahmi Yaran danışmanlığında yapılan “Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki Konumu” adlı yüksek lisans tezinden sonra Müdevvene'yi kaynak olarak kullanan ikinci tez olma özelliğine sahiptir.

Araştırmada Kullanılan Yöntemler

Araştırmamızın ilk aşamasını kaynakların belirlenmesi teşkil etmiştir. Bunun için gerek literatür taraması gerekse Mâlikî usul literatürü hakkında yazılan makaleler üzerinden hareket ederek kaynakları belirledik.

Belirlenen kaynakları mezhep içerisinde otorite olması, kıyasa dair geniş ve sistematik bir alan ayırması açısından tasnif ederek bir ayıklama işlemi gerçekleştirdik. Ayrıca modern dönem kaynakları üzerinde de tezimizle ilgisi oranında araştırmalar yaptık.

Tezimizin birinci bölümündeki kaynaklar çeşitlilik arz ederken ikinci bölümde Müdevvene'nin kendisini ve Müdevvene müellifini konu edinen kaynakları kullandık.

Fıkıhın ilk teşekkül dönemine ait olan ve dil ve üslubu sonraki dönem eserlerine göre yer yer farklılıklar gösteren Müdevvene'de kıyas işlemlerini tespit etmek üzere farklı ifadeleri esas almak suretiyle taramalar yaptık. Ayrıca eserin dil ve üslubuna aşına

olmak maksadıyla okumalar gerçekleştirdik. Hangi ifadelerin kıyas yapmada kullanıldığını tespit etmek üzere modern dönemde kıyas ile ilgili yapılmış çalışmalardan istifade ettik.

Son aşamada tespit ettiğimiz kıyasları farklı kriterlere göre bölümleyerek inceledik.

Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamız giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mâlikî mezhebi ve teşekkül sürecini etraflıca ele alması hasebiyle Ali Hakan Çavuşoğlu'na ait *Mâlikî mezhebi* adlı DİA maddesini ve “*Irak Mâlikî Ekolü*” adlı yüksek lisans tezinden önemli ölçüde istifade ettik.

Müdevvene'yi tanımak ve tanıtmak üzere gerek kapsamı ve içeriği gerekse kaynak sıkıntısı dolayısıyla Eyüp Said Kaya tarafından hazırlanan *el-Müdevvenetü'l-Kübra* adlı DİA maddesini, Ali Pekcan'ın kaleme aldığı “Mâlikî Ekolünün Temel Eserlerinden *el-Müdevvenetü'l-Kübra* ve yazarı Sahnun üzerine” adlı makale ile Ali Hakan Çavuşoğlu'na ait mezkur eserlerden istifade ettik.

Müdevvene'de İmam Mâlik'ten sonra görüşlerine en çok yer verilen bir müçtehit olması hasebiyle Abdurrahman b. Kasım üzerinde de araştırma yaptık. Ona ilişkin yaptığımız araştırmada bahsi geçen eserlere ek olarak Bilal İbrahimoğlu tarafından Rahmi Yaran hoca danışmanlığında hazırlanan “*Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki Konumu*” adlı yüksek lisans tezi ile Nail Okuyucu tarafından “*el-İmam Abdurrahman b. Kasım ve İctihadatuhu min Hilali'l-Müdevvene*” adlı yüksek lisans tezi üzerine hazırlanan bir değerlendirmeden istifade ettik.

Ülkemizde Mâlikî mezhebine özgü akademik çalışmaların azlığı, çalışmamızın Türkçe kaynaklarının da sınırlı olması sonucunu doğurmuştur. Zira Mâlikî mezhebinin teşekkül dönemine ait bir yüksek lisans ve bir doktora tezi dışında herhangi bir çalışma tespit edemedik.

Mâlikîlerde kıyasın teorik boyutunu ele alırken mezhep içerisinde otorite olarak kabul edilen ve eserlerini daha anlaşılır bulduğumuz iki ismi ve eserlerini temel aldık: İbnu'l-Hacib'in “*Muhtasarü müntehe's-Sül ve'l-Emel*” adlı eseri ile Şihâbuddîn el-Karafi'nin “*Şerhu Tenkihi'l-Fusul*” ve “*Nefaisu'l-Usul*” eserleri ile “*ez-Zahîra*” adlı eserinin

mukaddimesinden yararlandık.

Meseleleri daha anlaşılır hale getirmek üzere Ebu'l-Velîd el-Bacî'nin "*İhkamul Fusul fî Ahkami'l-Usul*"ü ve Tilimsani'nin "*Miftahu'l-Vusûl*"ü ile İbni Rüşd el-Cedd'de ait "*Bidayetü'l-Mücted ve Nihayetü'l-Muktesid*" adlı esrinin mukaddimesinden istifade ettik.

Kavramları açıklarken İbnu'l-Manzur'un "*Lisânu'l-Arab*" adlı lüğatını ve Diyanet Vakfı'nın "*İslam Ansiklopedisi*"ni alanlarında tek otorite olma özelliğini korumaları sebebiyle tercih ettik.

İkinci bölümde ise temel kaynağımız Sahnun b. Said et-Tenuhi'nin "*el-Müdevvenetü'l-Kübra*" adlı eseridir. Tezimizin konusunu belirlerken konuyu sınırlandırmak ve teorik çerçeve henüz oluşmamışken uygulamadan delil getirmek üzere *Müdevvene*'ye hasretmeyi uygun gördük. Ancak araştırmamız esnasında mezkur eserlerden de faydalandığımızı belirtmek gerekmektedir.

el-Müdevvenetü'l-Kübra

Sahnûn tarafından kaleme alınan ve Mâlikî fıkhnın "kurucu metni" hüviyetinde olan el-Müdevvenetü'l-Kübrâ adlı eser Mâlikî fıkhnın temel kaynaklarını ifade eden "Ümmehât (ana kaynaklar)" dan birini teşkil eder. Söz konusu ana kaynaklar beş tane olup diğerleri Esed b. Furat'ın *el-Esediyye*'si, Utbi'nin *el-Utbiyye*'si, İbn Habib'in *el-Vazîha*'sı ve İbnu'l-Mevvaz'ın *el-Mevvaziye*'sinden oluşmaktadır.

İmam Malik'in Kayrevan'daki öğrencilerinden olan Ali b. Ziyad el Absi'den ders alan Sahnun, Esed b. Furat'ın *el-Esediyye*'sinde İmam Malik'in fıkhnına uygunluk arz etmeyen unsurlar tespit etmesi üzerine Irak fıkhnın unsurlarını ayıklamak üzere Mısır'a giderek eseri Abdurrahman b. Kasım'a arz etmiştir. Gerekli değişiklikleri ve eklemeleri yaparak *el-Müdevvene ve'l-Muhtelita* adıyla yeniden telif etmiştir.⁴

Sahnun tarafından telif edildikten sonra kimileri tarafından İbn Kasım'a ithaf edilecek

⁴ Eyüp Said KAYA, DİA, Mâlikî mezhebi, XXVII, 519-535; Ali Hakan Çavuşoğlu, a.e., *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, XXXI, 470-471; a.mlf. *Irak Mâlikî Ekolü*, ...; Bilal İbrahimioğlu, Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki Konumu, 23.

kadar kabul gören Müdevvene kısa sürede şöhrete kavuşmuş ve mezhebin başucu kaynağı olmayı başarmıştır İşte bu şöhreti sebebiyle el-Müdevvene üzerinde şerh, muhtasar ve modern dönemde tez türlerinden eserler kaleme alınmıştır.

Mâlikî fikhında el-Müdevvene'nin en meşhur muhtasarlari şunlardır:

- İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, Muhtaşarü'l-Müdevvene
- Ebû Saîd el-Berâziî, et-Tehzîb fi'htîşâri'l-Müdevvene
- İbn Rüşd el-Ced, el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât
- İbn Ebû Zemenîn, el-Muğrib (el-Muğarrib) fi'htîşâri'l-Müdevvene
- Ebû'l-Kâsım Halef b. Behlûl el-Berbelî, et-Taqrîb
- Abdullah b. Abdurrahman eş-Şârimisâhî, Nazmü'd-dürer fi'htîşâri'l-Müdevvene'si⁵

El-Müdevvene'nin en meşhur şerhleri ise şunlardır:

- Ebû Bekir İbn Yûnus es-Sıkkilî el-Câmi' li-mesa'ili'l-Müdevvene
- Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî, et-Tefsîr (Ta'lik 'ale'l-Müdevvene)
- Mâzerî, Şerh (Ta'lika) ale'l-Müdevvene
- Kâdî Ebû Ali Sened b. İnân, Tırâzü'l-meclis
- Kâdî İyâz, et-Tenbîhâtü'l-müstenbiğa fi şerh-i müşkilâtü'l-Müdevvene ve'l-Muhteliğa
- Ebû Saîd el-Berâziî, Kitâbü's-Şerh ve't-temâmât li-mesa'ili'l-Müdevvene
- Ebû Muhammed Abdülhak b. Muhammed es-Sehmî es-Sıkkilî, en-Nuket ve'l-furûk li-mesa'ili'l-Müdevvene ve'l-Muhteliğa.
- Ebû Muhammed Abdülhak b. Muhammed es-Sehmî es-Sıkkilî Tehzîbü't-tâlib ve fâ'idetü'r-râğib 'ale'l-Müdevve⁶

Çağdaş dönemde el-Müdevvene üzerine çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde en çok öne çıkanlar şunlardır:

- Ahmed b. Muhammed el-Amrânî'nin İkbâlü's-sürûr bi-tahrîci eḥâdîsi'l-

⁵ Ali Hakan Çavuşoğlu, a.e., *a.md.*, XXXI, 470-471

⁶ Ali Hakan Çavuşoğlu, a.e., *a.md.*, XXXI, 470-471

Müdevveneti'l-kübrâ: Bu çalışmada Umrânî, el-Müdevvene'de geçen hadislerin kaynaklarını göstermeye çalışmıştır.

- Tâhir Muhammed ed-Derdîrî'nin Ümmülkurâ Üniversitesi'nde hazırladığı, Tahricü'l-eḥâdîşi'n-nebeviyyeti'l-vâride fî Müdevveneti'l-İmâm Mâlik b. Enes başlığıyla yayımlanan doktora tezi: Bu çalışmanın da amacı el-Müdevvene'de geçen hadislerin kaynaklarının tespiti.
- Muranyi'nin, Die Rechtsbücher des Qairawaners Sahnun b. Said: Entstehungsgeschichte und Werküberlieferung adlı çalışması⁷

Çağdaş dönemde yapılan çalışmalar genel itibariyle eser içerisinde kullanılan hadislerle ilgilidir. Ali Belkasım tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi “*el-İmam Abdurrahman b. Kasım ve İctihadatuhu min hilali'l-Müdevve*” ise Abdurrahman b. Kasım özelinde eserde yapılan istidlal faaliyetlerini konu edinmektedir. Marmara Üniversitesi'nde Bilal İbrahimoglu tarafından “*Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki Konumu*” adıyla hazırlanan yüksek lisans tezi de Müdevvene'yi kısmen fıkhi yönüyle ele almaktadır.

Eser Sahnun tarafından İbn Kasım'a arz edilmek suretiyle soru cevap şeklinde oluşturulmuştur. İmam Malik'ten nakiller aktarıldığı gibi çalışmamızda da görüleceği üzere İbn Kasım tarafından ortaya konulan görüşler de mevcuttur. Yalnız bu görüşler İmam Malik'e muhalif değildir. Malik'ten herhangi bir görüş ulaşmadığı durumlarda İbni Kasım yine İmam Mâlik'in kullandığı metotlarla çözüm üretmiştir. İbn Kasım'ın bu etkinliği Müdevvene'nin zaman zaman ona ithaf edilmesi sonucunu doğurmuştur.⁸

Telif edilme sürecini kısaca ele aldığımız el-Müdevvene, ilk olarak hicri 476 (1083) tarihinde bir yazma nüshası esas alınarak sekiz cilt halinde Kahire'de basılmış ve ardından Beyrut'ta ofset neşri yapılmıştır.

el-Müdevvene'nin Müellifi Sahnûn'un (240/854) Hayatı

Asıl adı Ebu Said Abdilselam b. Habib Sahnun et Tenuhi'dir. Hicri 160 yılında Kayrevan'da dünyaya gelmiş ve burada bulunan çeşitli Mâlikî otoritelerinin ders

⁷ Ali Hakan Çavuşoğlu, a.e., *a.md.*, XXXI, 470-471

⁸ A.mlf. a.md., a.e 23.

halkasına katılmıştır. Medine'ye gidip İmam Malik'ten Muvatta'yı dinleyemediği için Tunus'a giderek Malik'in öğrencisi İbni Ziyad el-Absi'den ders aldı. Daha sonra Esed b. Furat'ın İmam Malik'e ters düştüğünü tespit edince Mısır'a giderek Abdurrahman b. Kasım'a *el-Esediyye*'yi arz etmiş ve *Müdevvene*'yi telif etmiştir. Daha sonra İbni Kasım'dan Medine'de ders alması akabinde Kayrevan'a dönmüş ve hicri 240 yılında burada vefat etmiştir. Öğrencisi Utbi tarafından görüşleri derlenerek *Nevazil-u Sahnun* adında bir eser teşekkül etmiştir.⁹

Abdurrahman b. Kasım

Mısır Mâlikî ekolünün temsilcisi olan İbni Kasım Hicri 170 yılında Filistin'de dünyaya gelmiş, hadis ekolüne mensup birçok fakihten ders almıştır. Daha sonra Medine'ye giderek İmam Malik'ten ders alan İbn Kasım Kahire'ye dönerek ilmi faaliyetlerine burada devam etmiş ve mezhep içerisinde kısa sürede şöhrete kavuşmuştur. Sahnûn'un Esediyye'yi İbni Kasım'a arz etmesi *el- Müdevvene*'nin onun adıyla anılmaya başlanmasına sebep olmuştur.¹⁰

⁹ Şükrü Özen, "Sahnun", DİA, XXXV, 534-538; Bilal İbrahimoglu, Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki konumu, 39-41

¹⁰ Şükrü Özen, "İbnu'l-Kasım", DİA, XXI, 103-104; Bilal İbrahimoglu, **Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki konumu**, 10-22.

BÖLÜM 1. MALİKÎLERDE KIYAS

Bu bölümde Mâlikî usul âlimlerince yazılan eserlerde kıyas konusunun nasıl işlendiğini ele alacağız. Buna geçmeden önce genel olarak kıyasın şer’î deliller içindeki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

Usul âlimleri İslam fıkhnın kaynaklarını oluşturan şer’î delilleri çeşitli bakış açılarından farklı taksimlere tabi tutmuşlardır. Çalışmamızın omurgasını teşkil eden kıyasın bu taksimlerde hangi grupta yer aldığının belirlenmesi bakımından söz konusu taksimlere kısaca göz atmak uygun olur.

Şer’î delilleri nas ile ilişkisi bakımından “Nas Mâhiyetindeki Kaynaklar” ve “Nas Dışındaki Kaynaklar” olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Kitap ve Sünnet, Nas mahiyetindeki kaynakları teşkil etmektedir. Bu ikisi dışındaki deliller ise “Nas Dışı” kaynakları teşkil eder. Kıyas delili bu taksimde “nas dışı kaynak” grubunda yer alır.

Şer’î deliller, müctehidin bu delillerin oluşumuna katkı sağlamasının söz konusu olup olmaması bakımından “naklî deliller” ve “aklî deliller” şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulur. Müctehidin hazır bulduğu, oluşumuna bir katkı sağlamadığı şer’î deliller “naklî deliller” grubunda yer alırken, müctehidin aklî çabası ve reyinin sonucunda oluşan delillere “aklî deliller” adı verilir. Bu taksimde kıyas “aklî deliller” kapsamında yer alır.

Şer’î deliller, müstakil olup olmaması bakımından da ikiye ayrılır. Bir başka delilin uzantısı mahiyetinde olmayıp kendi başına müstakil bir hüviyette bulunan şer’î deliller “aslî delil” olarak nitelenirken, bir başka delilin uzantısı mahiyetinde olan deliller “fer’î delil” olarak kabul edilir.¹¹ Kıyasın bu taksimde nerede yer aldığı konusunda farklı görüşler ileri sürmek mümkündür. Zira kıyasın aslını teşkil eden Kitap, Sünnet ve İcma dikkate alındığında bunların uzantısı mahiyetinde olması bakımından fer’î bir delil olduğu halde istihsan, maslahat gibi diğer bir takım aklî yönü ağır basan deliller dikkate alındığında aslî delil olarak değerlendirilebilir.¹²

Şer’î deliller, hücciyeti konusunda ittifak edilen “müttetekun aleyh” deliller ve hücciyeti

¹¹ Duman, Usul Yazıları, 137.

¹² Duman, Usul Yazıları, s. 242-243.

konusunda ihtilafın söz konusu olduğu “muhtelefun fih” deliller olmak üzere ikili taksime tabi tutulur. Bu taksimde kıyas, üzerinde ihtilafın söz konusu olduğu deliller bölümünde yer alır. Zira dört sünnî fıkıh mezhebi kıyasın hücciyetini ittifakla kabul etmekle birlikte Zâhirîler ve Şîa gibi kimi mezhepler kıyasın hücciyetini kabul etmez.

1.1. Kıyasın Tanımı

Kıyas kelimesi مقياس fiilinin mastarıdır. Aynı kökten gelen مقياس (ölçü) ve مقايضة (birbirine eşitlemek) sözcükleri sıkça kullanılmaktadır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki kıyas sözlükte ölçmek, eşitlemek ve belirlemek anlamlarına gelmektedir.¹³

Bir fıkıh usulü terimi olarak kıyas, sözlük anlamının da dikkate alınmasıyla birlikte farklı şekillerde tanımlanmıştır.¹⁴ Sözlük anlamı ile ilintili olarak “hükümün illeti hususunda fer’in asla eşitlenmesi¹⁵” şeklinde tanımlı yapıldığı gibi “malumun hükmünün başka bir malum için ispatı¹⁶” olarak da tanımlanmıştır. Mâlikî usul âlimi Ebu’l-Velîd el-Bâcî (474) *İhkâmu’l-fusûl* adlı eserinin giriş bölümünde usûlî kıyas ile klasik mantıktaki kıyası sentezleyerek usûlî kıyasın istikra (tümevarım) olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir.¹⁷

Mâlikî usulcülerinin farklı kıyas tanımları ortaya koymalarının çeşitli sebeplerinden söz etmek mümkündür. Bunların ilki fıkıh usulünün aklî yönünü teşkil eden kıyasın asıl, fer’ ve illet gibi kıyas sonrası ortaya çıkan terimlerle tanımlanması meselesidir. Bu konu usulcüler arasında tartışma konusu olmuştur.¹⁸ Kıyas işlemi sonrasında ortaya çıkan “asıl”, “fer”, “illet” gibi terimleri tanımda kullanmayı isabetli bulmayan usulcüler kıyası “bir bilineni diğer bilinene hamletmek” şeklinde tanımladıkları halde bunda bir sakınca görmeyen usulcüler ise tanımlarında bu terimlere de yer vermişlerdir.

Tanımlar arasındaki farklılıkların ikinci sebebini ise Usûlî kıyasın mantıktaki kıyas ile

¹³ İbnü’l-Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, VI, 185-186; İbn-i Hâcib, **Muhtasarı Münthe’s- Sûl ve’l-Emel**, II, 1025.

¹⁴ İbni Hâcib, **el-Muhtasar**, II, 1028-1030

¹⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1025-1026.

¹⁶ Şihâbuddîn el-Karâfî, **Şerhu Tenkîhu’l-Fusûl**, 298; **ez-Zahîra fi’l-Fıkıh**, I, 126; İbni Rüşd el-Hafid, **ed-Daruri fi Usulü’l-Fıkıh**, 124.

¹⁷ Ebu’l-Velîd el-Bâcî, *İhkâmu’l-fusûl fi Ahkami’l-Usul*’ü, I, 73

¹⁸ Karâfî, **Şerhu Tenkîhu’l-Fusûl**, 298; **ez-Zahîra**, I, 126.

ilişkisini dikkate alarak tanımlanıp tanımlamama meselesi teşkil etmektedir. Mezhep içerisinde mevcut olan kıyas tariflerini değerlendirecek olursak bazı Mâlikî kaynakların usûlî kıyası tarif ederken klasik mantıktaki kıyas terminolojisine sadık kaldıkları görülmektedir. Baci'nin İhkâmü'l-fusûl'ünde kıyas bölümüne göz attığımızda bunu açıkça görebilmekteyiz. İslam fıkhiinde hüküm ortaya koyma işlemi de aslen diğer normatif eylemler gibi akli bir işlemdir. Bu bakımından mantıksal tutarlılık ya da mantık ilmi ekseninde ifade edilmesi gayet tabiidir. Mâlikî usulcüler mütekellimin metodunu benimsemelerinin bir sonucu olsa gerek mantıki kıyas türlerini de kapsayan genel tanımlamalara başvurmuşlardır.

Öte yandan Usûlî kıyas şer'î konularda Şâri'in maksadını tespit etme anlamı içerdiğinden hem senedi açısından hem de temellendirilmesi diğer bir ifadeyle meşruiyeti açısından salt bir mantık konusu olmadığı bir gerçektir. Bu sebeptendir ki kullanılan argümanlar ve öne sürülen şartlar farklılık arz etmektedir. Buna örnek olarak Usûlî kıyasta öncüllerin ve sonucun (hükümün) şer'î olma zorunluluğu, gerekçenin şer'an meşru olmasını zikredebiliriz. Çünkü Usûlî kıyas işleminde amaç şer'î bir hüküm ortaya koymak ya da Şâri'in maksadını ızhar etmektir.

1.2. Kıyasın Hüccet Değeri

Kıyasın hüccet değeri konusunda iki farklı görüş söz konusudur. İçinde dört sünnî mezhebin de yer aldığı cumhura göre kıyas şer'î bir hüccettir. Buna karşılık ilk dönemlerden itibaren kıyasın hüccet değerine karşı çıkan şahıs veya gruplar da bulunmuştur. Bunlar arasında sünnî ekol kapsamında yer alan Zâhirîler, ehli hadisten bir grup, Mutezile'den Nazzâm ve Şâa'yı zikretmek mümkündür.

Gerek kıyası hüccet kabul edenler gerekse etmeyenler kendi görüşlerini diğer şer'î deliller ile ispatlama yoluna başvurmuşlar, karşı grubun görüşlerine de cevap vermeye çalışmışlardır.

Kıyası hüccet kabul edenlerin neredeyse tamamı tarafından Kur'an-ı Kerim'den delil olarak ileri sürülen âyet, Haşr Sûresi'nin ikinci âyetidir. Karâfî, söz konusu âyette yer alan “ey akıl sahipleri ibret alınız” ifadesinde yer alan “ibret” sözcüğünün “bir şeyden başka bir şeye geçme” anlamına geldiğini belirtir. Nitekim nehrin karşı yakasına geçilen yere ve nehirde karşı tarafa geçmek için kullanılan gemiye “ma'ber” adı verilir. Rüya

tabir eden kimseye “âbir” adı verilir; çünkü bu kişi, rüyada görülen temsili şeylerden hareketle onun hakikatteki anlamını tespitte çalışır. Kıyas yapan kişi de aslın hükmünden hareket ederek fer’in hükmüne ulaşmakta olduğundan “ubûr” kelimesi onun yaptığı işlemi de kapsar.¹⁹

İmam Karâfi kıyasa delil olarak zikredilen âyetin bu şekilde kullanımının itiraza açık olduğunu ve amacı ifade etmediğini belirtir. Çünkü olumlu cümlede kullanılan bir fiil mutlak olup bunun umumu yoktur. İlgili âyetteki “ibret alın!” emri de mutlak olup bunun umumu söz konusu değildir. Bu emirle kastedilen şey mutlak olarak ibret almaktır. Bunun umumu olmadığından tartışmanın söz konusu olduğu kıyas işlemini kapsamına almaz. Âyetteki emir mutlak olduğundan kıyastan daha genel bir anlama delalet eder. Daha genel olana delalet eden bir lafız daha özel olanı kapsamına almaz. Nitekim “hayvan” sözcüğü insana delalet etmez.²⁰

Kıyasın hücciyetine ilişkin sünnetten pek çok delil ileri sürülmüştür. Bunlar arasında en başta geleni Muâz hadisi diye bilinen hadistir. Söz konusu hadiste belirtildiğine göre Hz. Peygamber, Muâz bin Cebel’i Yemen’e vali olarak gönderirken kendisine “karşına bir mesele geldiğinde nasıl hüküm vereceksin?” diye sordu. Muâz “Allah’ın Kitabı ile hüküm veririm” cevabını verdi. Hz. Peygamber “Allah’ın kitabında bulamazsan?” diye sorunca Muâz “Resulullah’ın sünnetiyle hükmederim” diye cevap verdi. Hz. Peygamber “ya onda da bulamazsan?” diye sorunca Muâz bin Cebel “reyimle ictihad ederim, bundan kaçınmam” diye cevap verdi. Hz. Peygamber de onun verdiği bu cevaptan memnun oldu.²¹

Muâz’ın “reyimle ictihad ederim” ifadesinin kapsamına pek çok ictihad uygulaması girdiği gibi bunların başında kıyas da girmektedir; çünkü ana kaynaklarda hükmü bulunmayan bir meseleyle karşılaşan müçtehidin ilk başvuracağı yol, karşılaştığı meseleyi bu ana kaynaklardaki bir meseleye benzeterek çözüme gitmektir ki kıyas da bundan başka bir şey değildir.

Kıyas taraftarları, Hz. Peygamber’in sünnetinde bizzat kendisinin kıyas yoluna

¹⁹ Karâfi, Şerhu Tenkîhu’l-Fusûl, 299.

²⁰ Karâfi, Şerhu Tenkîhu’l-Fusûl, 299.

²¹ Karâfi, Şerhu Tenkîhu’l-Fusûl, 298; ez-Zahîra, I, 126.

başvurduğunu gösteren örneklere de yer verirler. Mesela Peygamber Aleyhisselam'ın Hz Ömer'in eşini öpmenin oruca etkisini sorduğunda “mazmaza yaparken suyun tadını aldığında suyu içmiş oluyor musun?” şeklinde cevap vererek devamında içme gerçekleşmeyen ağız çalkalamayı ortak vasıf sebebiyle devamında boşalma vuku bulmayan öpmeye benzetmesi asr-ı saadette kıyasın cari olduğunu göstermektedir. Yine Hz Peygamber'in Has'am kabilesine mensup şahsın hac farızasını eda etmeden vefat eden babasının yerine haccede bilme imkânını sorması üzerine “babanın borcu olsa ve ödemediği ölse onun borcunu ödemez miydin? Allah'ın borcu ödemeye daha layıktır.”²² demesi de kıyasın hüccet oluşunun delillerindendir.²³

Kıyasın hücciyetine dair üçüncü olarak zikredilen delil ise sahabe icmâ'ıdır. İctihad yönüyle meşhur olan sahabenin fetvaları incelendiğinde onların Kitap ve Sünnette hükmünü bulamadıkları meselelerde kıyas yoluna başvurdıkları açıkça görülmektedir.

Hz. Ebubekir'e miras ile ilgili âyette yer alan “kelâle” sözcüğünün ne anlama geldiği sorulduğunda “kendi re'yime dayanarak görüş belirteceğim. Şayet belirteceğim görüş doğru ise Allah'tan, yanlış ise bendendir” dedikten sonra “kelâle, baba ve oğul dışındaki mirasçılardır” şeklinde fikrini sunmuştur. Burada re'y ile kıyası kast etmiştir.²⁴

Sahabe arasında en çok içtihat bulunanlardan birisi olan Hz. Ömer, kıyası kendi içtihatlarında kullanmasının yanı sıra hâkim olarak tayin ettiği kimselerin de gerektiğinde bu yola başvurmalarını emretmiştir. Nitekim o, Kûfe'ye kadı olarak tayin ettiği Ebu Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği mektupta; “meselelerin benzerlerini öğren, problemleri görünen durumları hakka benzeyene kat” diye yazmıştır.²⁵ Sonraki dönem usulcileri bu ifadenin kıyas yapmayı emretmek anlamına geldiğini belirtmişlerdir.

Bu konuda bir başka örnek yine Hz. Ömer döneminde yaşanan şu olaydır. Hz. Ömer'in ticaret erbabının mallarından vergi toplamak üzere görevlendirdiği Semure hakkında “Semure, Yahudi tacirlerden öşür olarak şarap aldı onu sirke yapıp sattı” denildiğine “Allah Semure'nin müstehakını versin! O Peygamberin şöyle buyurduğunu bilmiyor

²² Nesai, **Sünenü'l-Kübra**, Menasık, 4, 12.

²³ Karâfi, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 300.

²⁴ Zekiyüddin Şaban, **Usulü'l-Fıkıh**, 132-135.

²⁵ Karâfi, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 299-300.

muydu: Allah Yahudilere lanet etmiştir. Çünkü onlara hayvanların iç yağı yasaklandığı halde, ona güzel bir şekil verip sattılar ve parasını yediler!” diyerek şarabı iç yağına kıyaslamıştır.²⁶

Kıyası hüccet olarak kabul etmeyenler de kendi tezlerini şer’î delillerle ispatlamaya çalışmışlardır.

Karâfî kıyası reddedenlerin ileri sürdüğü deliller kapsamında Kitap, Sünnet ve sahabe uygulaması kapsamında üç tür delile yer vermiştir.

Kıyası reddedenlerin Kur’an’dan delil olarak ileri sürdüğü âyetlerin başında “Kim Allah’ın kitabıyla hüküm vermezse işte onlar fâsıkların ta kendisidir.” (Maide 47) ayeti yer alır. Kıyası hüccet kabul etmeyenlere göre kıyasla hüküm vermek Allah’ın ayetiyle hüküm vermemektir.

Sünnetten getirilen deliller kapsamında ise şu hadis yer almaktadır: “Bu ümmet bir zaman Kitapla, bir zaman sünnetle ve bir zaman kıyasla hükmedecek. İşte böyle yaptıklarında yoldan sapmış olurlar.”²⁷. Kıyas karşıtlarına göre Peygamber bu hadiste kıyası zemmetmiştir.²⁸

Kıyas karşıtlarına göre sahabenin de kıyasa dayanarak hüküm vermeyi yeren ifadeleri söz konusudur. Bu kapsamda zikredilen örneklerden biri Hz. Ebubekir’in şu sözüdür: “Allah’ın Kitabı konusunda kendi görüşüme dayalı olarak fikir beyan edersem hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni üzerinde taşır?”

Yine Hz. Ömer şöyle demiştir: “Reycilerden sakının! Çünkü onlar sünnetlerin düşmanıdırlar. Sünnetleri ezberlemek kendilerine zor gelince kendi kafalarına göre görüş belirttiler. Böylece hem kendileri saptılar, hem de milleti saptırdılar.”

Hz. Ali kıyası yeren bir ifadesinde şöyle demiştir: “Eğer din kişisel görüşle olacak olsaydı mestlerin altını meshetmek üstünü mesh etmekten daha iyi olurdu.”²⁹

²⁶ Zekiyyüddin Şaban, **Usulü’l-Fıkh**, 132-135.

²⁷ Kurtubi, **Camîu’l-Beyan**, 2, 1039,

²⁸ Karâfî, **Şerh-u Tenkîhi’l-Fusûl**, 300.

²⁹ Karâfî, **Şerh-u Tenkîhi’l-Fusûl**, 300.

Karâfi, kıyas karşıtlarının bu delillerini aktardıktan sonra kıyası hüccet olarak kabul edenlerin bunlara verdiği cevapları da nakleder.

Kıyas karşıtlarının delil olarak zikrettiği nasta kınanan husus, nasta bir hüküm var iken re'yi tercih etmektir. Oysa kıyas, nasta hükmü yer almayan bir meseleye nasta hükmü yer alan bir meselenin hükmünü verme işlemidir. Kıyas sonucunda hüküm elde ettiğimiz mesele fer'dir ve kıyas öncesinde şer'î bir hükme sahip değildir. Biz bunu kıyas işlemini yaparak sağlıyoruz.

Kıyas taraftarları kıyas karşıtlarının sahabeden naklettikleri kıyas aleyhtarı rivayetlere şu şekilde cevap verirler: Sahabenin re'ye karşı bu tutumu kıyas veya makbul re'yi değil fasit re'yi kastetmektedir. Aynı zamanda bu sözlerin lafzına bakılırsa re'yi tamamen reddettiği savunulduğunda kullanılan elif lamın umuma delalet ettiği kabul edilmiş olur. Bu takdirde “dinin tamamı kıyas ve re'y ile sabittir”³⁰ şeklinde anlaşılması kaçınılmazdır. Bu durumda dinin en temel kaynağı olan vahyi devre dışı bırakmış oluruz ki ayette (Maide 47) bahsi geçen fık tam da budur.

1.3. Kıyasın Deliller Hiyerarşisi İçindeki Yeri

Usûlî kıyasın şer'î konularda delil olduğunu kabul edenler arasında mevcut ihtilaflardan biri kıyasın deliller hiyerarşisindeki konumudur. Aslî ve fer'î kaynaklar sınıflaması bu hiyerarşinin apaçık bir göstergesidir.

İmam Malik ve Mâlikî mezhebinde kıyas deliller hiyerarşisinde haber-i vahidden önce gelir. Ancak Kadı İyâz ve İbni Rüşd el- Hafid kıyasın haber-i vahide öncelenmesi konusunda Mâlikî mezhebinde iki farklı görüş olduğunu zikretmişlerdir.³¹

Mezhep içerisinde kıyasın deliller hiyerarşisinde haber-i vahide göre konumu, kıyasın özelliklerine göre değişiklik arz etmektedir. İttifakla kabul edilen ve illeti nass ya da icmâ' ile ortaya konulan kıyaslar haber-i vâhide göre önceliklidir. Asıl tartışma illetin tespit yöntemleri konusundaki fikir farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Haber-i vahide göre daha öncelikli ya da ondan daha kuvvetli bir dayanak olduğu düşünüldüğünde

³⁰ Karâfi, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 300.

³¹ Karâfi, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 301: Muhammed İbrahim Ali, **İstılahu'l-Mezheb Inde'l-Mâlikîyye**, 53.

kıyasın öncelendiği görülmektedir.

Mâlikî usul düşüncesinde önemli bir yere sahip olan İbn-i Hâcib, haber-i vahid ve kıyasın çelişmesi durumunda hangisine öncelik verileceği konusundaki görüşleri şahıs zikretmeden ele alır. Onun belirttiğine göre haber-i vahid ancak belirli şartları taşıyorsa kıyasa göre öncelik hakkına sahip olur. Haber-i vâhidin öncelikli olmasının şartları şunlardır:

- Haber-i vâhidin manen mütevatir olması,
- Haber-i vâhidle amel edildiğine dair kesinlik olması,
- Örf haline gelmiş olması,
- Bu örf ve âdetin kendisi ayarında bir nakil sebebiyle uygulanmış olması,
- Örf ve âdete dayanak teşkil eden haber yaygınlaşmış ve tekrarlanmış olması,
- Amelin belli durumlara mahsus olmayıp ortaya çıkışından itibaren geçerli olması,

Bu gibi durumlarda haber-i vahid kıyasa öncelenir.³²

1.4. Kıyasın Rükünleri

Rükün, bütünü oluşturan parçalar demektir. Kıyasın teşekkül ettiği parçalar asıl, fer', illet ve aslın hükmü olmak üzere dört tanedir.³³ Ancak bazı âlimler aslın hükmünü asla dahil ettikleri için kıyasın rükünlerini üç ana başlıkta incelemeyi uygun görmektedirler.³⁴ Fer'in hükmü ise kıyasın rükünü değil neticesidir.

Kıyası hüccet olarak kabul edenler nezdinde kıyasın rükünlerinin yukarıdaki dörtlünden oluştuğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat kıyasın bölümlerinin mahiyeti ve şartları konusunda tartışmalar süregelmektedir.

³² İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1122-1126.

³³ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1032.

³⁴ Karâfî, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 298-299.

1.4.1. Asıl (Makîsun Aleyh)

Bir kıyas işleminde “kendisine benzetilen”, diğer bir ifadeyle “kıyas yapılan hükmün mahalli” ne “asıl” denilir.³⁵ Asıl, nass ve icmâ’da hükmü ele alınan ana meseledir. Kıyasın rükünleri arasında kıyas yapılmadan önce mevcut olan tek öge “asıl”dır.

Usûlî anlamda bir kıyastan söz edebilmek için kıyasın aslının nasslarda veya icmâ’da yer alması gerekmele birlikte kıyas işlemi fûru fıkıhta çoğu zaman bu kaynaklarda yer almayan başka asıllar üzerinde de icra edilir. Nitekim Mâlikî mezhebi içerisinde kıyas uygulamalarını incelediğimizde kıyasın aslının nass veya icmâ’ olabildiği gibi genel prensip ya da mezhep içerisinde kabul gören meşhur görüşler (genellikle İmam Malik’e ait görüşler) de olabildiğini görmekteyiz.

1.4.2. Fer’ (Makîs)

Fer’ nasta veya icmâ’da hükmü belirtilmemiş olup asla benzetilen ögedir.³⁶ Diğer bir deyişle yeni olup hükmü araştırılan meseledir.

1.4.3. İllet

Kıyasın omurgasını oluşturan temel öge illettir. Çünkü illet şer’î hükmün gerekçesidir. İleti tespit edebilmek için Şâri tarafından ortaya konulmuş bir hükmün varlığından zorunlu olarak bahsetmekteyiz. Hem kıyasın senedinin izharı hem de kıyas yapabilmenin imkânı illetin varlığını iktiza etmektedir.³⁷

1.4.3.1. Tanımı

Sözlükte hastalık, hasta olmak, tekrar su içmek, ürün elde etmek gibi anlamlara gelen illet³⁸ istilahta aslın hükmü ile fer’in hükmünü gerektiren “ortak vasıf”³⁹tır. Şarabın haramlığında “sarhoş edicilik (iskâr)” vasfının, zekâtın vücûbunda zenginlik vasfının ve akraba nafakasında kifayetin hükmü gerektirmesi illete örnek olarak verilebilir.

³⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1032.

³⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1032.

³⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1071.

³⁸ İbnü’l-Manzûr, *Lisânu ’l-Arab*, XI,467-474.

³⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1031.

Hem asla ait hükmün temellendirilmesi hem de fer'e asıldaki hükmün binası açısından illet kıyasın yapı taşıdır.⁴⁰

1.4.3.2. İleti Tespit Yöntemleri

İlletin kaynakları ve tespit yöntemleri incelendiğinde müelliflerin farklı sınıflandırmaya gittiği görülür. Şihâbuddîn el-Karâfî nass ve îmâ⁴¹ şeklinde ikili taksimden hareket ederken İbnü'l-Hâcib nassı sarîh, tenbîh ve îmâ olarak üç başlıkta tasnif eder⁴². Aşağıda illeti tespit yöntemlerine kısaca temas edeceğiz.

1.4.3.2.1. Nass

İlletin Kitap ve Sünnet nasları tarafından belirtilmesi üç şekilde olabilir: a) Sarahaten⁴³, b) Tenbîh yoluyla⁴⁴, c) Îmâ yoluyla

İlletin nass tarafından sarahaten belirtilmesinde bir takım ifade kalıpları kullanılır. Bunlar arasında en sık kullanılanları şunlardır: ان لعة، اذا، لذا، من اجل، كي، كذا، لسبب كذا، لأجل، كذا، كان كذا،⁴⁵ بكذا

Tenbîh ve îmâ ise herhangi bir edat veya bağlaç kullanmaksızın iki farklı mesele arka arkaya zikredilmek suretiyle birinin diğerinin illeti olduğuna dikkat çekilmesi suretiyle olur.⁴⁶

İbni Hâcib el- Muhtasar adlı eserinde Hz. Peygamber’in Ramazan gününde eşiyle ilişkide bulunduğunu söyleyen kimseye “köle azat et” demesini köle azadının illetinin Ramazan’da oruçlu iken yasak fiili işlemek olduğunu tenbîh yoluyla belirttiğini söylemiştir.⁴⁷

⁴⁰ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 302.

⁴¹ Karâfî, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 302; ez-Zahîra, I, 127.

⁴² İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1071-1073.

⁴³ Karâfî, *Şerh-u Tenkîhi 'l-Fusûl*, 302; ez-Zahîra, 127.

⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1071-1073.

⁴⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1071-1073.

⁴⁶ İletî belirleme yöntemlerinde genel olarak nassın illete delalet türlerinden sayılan îmânın Karâfî' de müstakil bir madde olarak işlendiği ve tenbîhin de îmânın türleri arasına dahil edildiği görülür. Nasta فاء edatı, tenbîh, iki şeyin arasını ayırmak, tertîb ve gereklilik hiyerarşisine göre daha gerekli olanı öncelemek suretiyle yapılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Karâfî *Şerh-u Tenkihi 'l-Fusûl*, 302-303.

⁴⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1073.

1.4.3.2.2. İcmâ'

İlletin icmâ'⁴⁸ yoluyla belirtilmesi, aslın hükmünü gerektiren ve fer'de de bulunabilecek ortak vasfın hükmün illeti olduğu konusunda müçtehitlerin fikir birliği yapmasıdır. İcmâ' başlı başına bir dayanak teşkil etmemekle birlikte bir senede dayanmak durumundadır. Bir vasfın illet olduğu Kitap ve sünnette zannî olarak belirtilmekle birlikte o vasfın illet olduğu konusunda icmâ' gerçekleşirse artık bu vasıf kat'î bir illet niteliği taşımış olur. Buradan anlaşılacağı üzere icmâ' bir senede sahip olma zorunluluğu dolayısıyla illiyet ihdas etmemekte bilakis kesinlik derecesini belirlemektedir.

1.4.3.2.3. Münâsebe

Bir vasfın illet olarak belirlenmesinde nass ve icmâ' değil de o vasfın hükme dayanak kılınması sonucunda mükellefler için sağlanacak menfaat ve onlardan def edilecek zararlar dikkate alınıyorsa bu yöneme “münasebet” adı verilir. Mesela zekâtın kişiye farz olmasında o kişinin “zenginlik” vasfına sahip olması, şarabın haram olmasında şarabın “iskâr (sarhoş edicilik)” vasfına sahip olması hükme uygun düşen vasıflardır. Zenginlik vasfının zekâtın farziyetinin, iskâr vasfının şarabın haramlığın illeti olması bu vasıfların hükme uygun olduğunu göstermektedir ki buna fıkıh usulü ıstılahında münâsebe adı verilmiştir. Münâsebe ya da Mâlikî mezhebindeki adıyla maslahat iki farklı açıdan sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.⁴⁹ Aşağıda maslahatların iki farklı açıdan taksimini ele alacağız.

Dince dikkate alınan ve kabul gördüğüne dair emareler bulunan maslahat türüne **muteber maslahat** denir. Bu tür maslahatların dikkate alınması konusunda âlimlerin çoğunluğunun fikir birliği mevcuttur. Ancak maslahatı şeriatın muteber sayıp saymaması açısından sınıflandırırken İbn-i Hâcib örneğinde olduğu gibi dörde ayırarak muteber yerine müessir ve mülâim şeklinde bir sınıflama da yapılmıştır.⁵⁰

Muteber maslahatlar şeriatte dikkate alınmaları yönüyle ortak olmakla birlikte bunların

⁴⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1081.

⁴⁹ Karâfî, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 303; *ez-Zahîra*, I, 128.

⁵⁰ Karâfî, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 305-306; *ez-Zahîra*, I, 129; İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1098, 1101.

kendi aralarında dört farklı çeşidi söz konusudur.

a) Hükümün nev’inde vasfın nev’inin dikkate alınması

Mesela şarap, sarhoş edicilik vasfı sebebiyle haram kılınmıştır. Aynı özellik başka bir içecekte de bulunduğu o içeceği içmek de haram olur. Burada şarabın sarhoş ediciliği ile diğer sıvının sarhoş ediciliği aynı vasıftır. Her iki sıvının haramlığı da aynı hükümdür.^{51*}

b) Hükümün cinsinde vasfın cinsinin dikkate alınması

Şarap içmenin zina iftirasında bulunmak gibi değerlendirilmesi ve şarap içene, zina iftirasında bulunan kimseye uygulanan 80 sopa cezasının uygulanması bunun örneğidir. Burada her iki durum “mutlak maslahat” ile talil edilmiştir. Şarap içmek, iftira atmanın mazinnesi olduğundan iftira atmak gibi değerlendirilmiştir.

c) Hükümün cinsinde vasfın nev’inin dikkate alınması

Erkek kardeş miras konusunda amcadan önce gelir. Bu öncelik nikâh velayeti konusunda da dikkate alınır. Buna göre erkek kardeş varken amca veli olmaz.

d) Hükümün nev’inde vasfın cinsinin dikkate alınması

Meşakkat sebebiyle bir takım farzların düşmesine kıyasla hayız döneminde kadından namazın sakıt olması bunun örneğidir. Her ikisi de “ıskat” türünden hüküm olmakla birlikte meşakkatin türü aynı değildir. Birinde yolculuktan kaynaklanan meşakkat söz konusu iken diğerinde hayız dönemi boyunca kılınmayan namazları kaza etmekten kaynaklanan meşakkat söz konusudur.

Burada birinci tür ikinciye, ikinci üçüncüye ve üçüncü dördüncüye göre önceliklidir. Hepsi birden bulunduğu ya da birbiriyle çeliştiğinde zikrettiğimiz sıraya riayet

^{51*} Muteber maslahatı iki türe ayıranlarda bu tür maslahat müessir maslahat olarak ele alınırken diğer üç tür mülayim maslahatın alt kategorisidir. Çünkü belli bir hükümde belli bir vasfın münâsib olması ancak nass ve icmâ ile sabittir. Mülâim maslahat ise nass ya da icmâ’da hükme açıkça etki etmez. Bkz. İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1098; örnekler için 1101.

edilir.⁵²

Şeriatta reddedilen ve dikkate alınmaması gereken maslahatlar **mülga maslahat** olarak adlandırılır. Bu maslahatlara binaen hüküm verilemez. Bu konuda fukahânın ekseriyeti fikir birliğindedir. Buradaki tartışma hangi maslahatların mülga hangilerinin muteber olduğu konusundadır. Şarap üretilme korkusuyla üzüm yetiştirmenin yasaklanması bu kabildendir⁵³. Her ne kadar insanları şarap içmekten uzak tutma maslahatı söz konusu olsa bile böyle bir maslahat düşüncesinden hareketle üzüm ekim-dikimini yasaklamak doğru olmaz. Mülga maslahat bir anlamda sedd-i zerîanın ve feth-i zerîanın sınırını belirleyen ölçüttür.

Konuya ilişkin diğer bir örnek de savaştan kaçmanın haram oluşudur. Esasen savaştan kaçan kişinin canını kurtarması bakımından bir maslahatının olduğu söylenebilir. Ancak Şâri' bunu dikkate almamış ve daha genel bir yarar olan İslam toplumunun savunulması için savaşılması gerektiğine hükmetmiş ve savaş meydanından kaçmayı yasaklamıştır.

Gazalî'nin naklettiğine göre, sultanlardan biri yanındaki fakihe Ramazan ayında cinsel ilişkide bulunmanın hükmünü sormuş, o da iki ay aralıksız oruç tutmak gerektiğini söylemiştir. Sultanın yanından dışarı çıktığında bazı fakihler bu fetvaya itiraz etmişler, köle azat etmeye gücü yeten birine oruç tutma yönünde fetva vermesinin uygun olmadığını ifade etmişlerdir Bunun üzerine fetva sahibi kendisini şöyle savunmuştur: “Şayet ona köle azat edebileceğini söyleseydim, bunu önemsemez ve çok sayıda köle azat edebilirdi. Bu ise onu günah işlemekten alıkoyan bir ceza olmazdı. Onu engelleyecek ceza, iki ay aralıksız oruç tutmasıdır.”⁵⁴ Bu fetva âlimler tarafından “mülgâ maslahat” kapsamında değerlendirilmiştir. Zira her ne kadar bu fetva, sultanın bir daha böyle bir işe tevessül etmesini önleyici ve caydırıcı özelliği sebebiyle maslahat olarak görülse de bu maslahat nassa aykırıdır. Zira oruç kefareti ile ilgili hadiste oruç bozan kimsenin öncelikle köle azat etmesi emredilmiştir. Üstelik bu fetvada meseleye yalnızca sultanın maslahatı açısından bakılmış, azat olarak hürriyetine kavuşacak olan kölenin maslahatı ise ihmal edilmiştir.

⁵² Karâfi, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 305-306; ez-Zahîra, I, 128.

⁵³ Karâfi, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 305-306; ez-Zahîra, I, 129; İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1098; örnekler için 1101.

⁵⁴ Gazzali, *el-Mustasfâ*, I, 285.

Şeriatın dikkate aldığı ya da reddettiği konusunda herhangi bir açık ifade ya da îmâ bulunmayan maslahat çeşidine **mürsel maslahat** ya da **mesalih-i mürsele** denilmektedir. Mâlikî usul eserlerinde “el-münâsibü’l-mürsel” adıyla da anılan Mürsel maslahat, farklı kısımlara ayrılarak geniş bir biçimde ele alınmıştır.

İbn Hâcib mürsel maslahatı garib ve mülayim olarak ikiye ayırır ve mülayim maslahatı şer’î delillere uygun olduğundan kabul eder, fakat garib mürsel maslahat konusunda tartışma olduğunu aktarır.⁵⁵

Karâfî ise mürsel maslahatı ayrıma tabi tutmaz. O, mürsel maslahata ilişkin açıklamasında şunları söyler: “Gerek şarap üretilir korkusuyla üzüm ekiminin tamamen yasaklanması gerekse zina edilir endişesiyle kalabalık evlere yabancı erkeklerin girmesinin yasaklanması mülga maslahat kapsamında olduğu konusunda icmâ’ bulunmaktadır. Burada mürsel münâsib dikkate alınmamıştır; çünkü mürsel münasibin şeriatta merdûd ya da makbul olduğuna dair emare bulunmamaktadır.”⁵⁶

Her ne kadar Karâfî tarafından Mürsel maslahatlar arasında bir ayrım yapılmamış olsa da İbn Hâcib’in taksimiyle birlikte düşünüldüğünde onun yukarıdaki ifadelerle mülayim maslahatları değil de garib maslahatları kastettiği söylenebilir.

Maslahat-ı mürsele konusunda mezhep içerisinde farklı tanımlamalar ve sınıflandırmalar olduğundan genel olarak şer’î maksatlara uygun olması ya da aykırı olmaması kaydıyla maslahat-ı mürseleyi talilde hüccet olarak değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.

Kuvvet açısından ise **zaruri**, **hâcî** ve **tahsînî** olmak üzere üç kısımda ele alınır. Zaruriyyât, gerek âhiret saadatinin kazanılması gerekse dünya hayatında insana yaraşır biçimde ve düzeyde dirlik-düzenlik ve esenliğin sağlanması ve korunması bakımından toplum ve bireyler için vazgeçilmez olan değerlerin ve bunların korunmasıyla elde edilen yararların toplu ifadesidir.⁵⁷ Bunlar beş temel özellik olan can, mal, akıl, din ve nesebin korunmasına yönelik maslahatlardır. Şarap içmenin haramlığı aklın, zinanın

⁵⁵ Abdurrahman Candan, İslam Hukukunda İlleti Tespit Yöntemleri, 162-165; İbnü’l-Hâcib, *Muhtasar*, 1098-2002.

⁵⁶ Karâfî, *Şerh-u Tenkîhi’l-Fusûl*, 306; İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1099- 1100.

⁵⁷ İbrahim Kâfî DÖNMEZ, DİA, Maslahat, XXVIII, 79-94.

haramlığı nesebin, hırsızlık ve gaspın haramlığı malın, haksız yere adam öldürmenin haramlığı canın ve irtidat ile inkarın yasaklanması dinin korunması amacına matuftur.⁵⁸

Hâciyat, zarûriyyât düzeyinde olmamakla beraber insanların hayatlarını sıkıntıya düşmeden ve kolaylık içinde sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları düzenlemeler ve bunların sağladığı yararlar demektir.⁵⁹ Örneğin gasp ve hırsızlık malı korumak için yasaklanmıştır. Ancak malı elde etmek bir ihtiyaçtır ve buna binaen alım-satım, kira, vasiyet, hibe ve ariyet gibi akitlerin caiz olması bu ihtiyacı karşılamaktadır.⁶⁰

Mükemmil adı da verilen **tahsînî maslahatlar** ihtiyacı tamamlayıcı nitelikte olan maslahatlardır. Diyâneten pis sayılan şeylere bulaşmanın yasaklanması ve kölenin şahitlik edebilme yetkisinin kaldırılması gibi ahlâkî konularda yarar sağlayan ve zararı kaldıran maslahatlardır.⁶¹

Maslahat türlerinin her biri farklı bir vasfa ait olmakla birlikte nafakanın kişinin kendisi için zaruri, eşi ve çocukları için hâcî, akrabaları için tahsînî olması örneğinde görüldüğü gibi aynı vasafa yönelik olmaları da muhtemeldir.⁶²

Şunu söyleyebiliriz ki maslahatın dikkate alınma derecesi türüne ve özelliklerine göre farklılık arz etmektedir. Zaruri maslahat hâcî maslahata, muteber maslahat ise mürsel maslahata göre önceliklidir. Gazzâlî maslahatın zarurî, kat'î ve küllî olması halinde muteber olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³

1.4.3.2.4. Şebah

Sözlükte “benzerlik” anlamına gelen “şebah” kavramını Ebu Bekr el- Bâkılânî “zâtı itibariyle münâsib (hükmü taşımaya uygun) olmayan, ta'lîl için münâsebeye gerek duymayan”⁶⁴ şeklinde tanımlamıştır. İlet olabilmesi için nass, ima, münâsebe gibi emareler bulunmayan fakat asılda var olan hükmün illetine yakın (benzer) nitelikte bir vasmafin var olmasıdır.

⁵⁸ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 303-304; ez-Zahîra, I, 129.

⁵⁹ İbrahim Kâfi DÖNMEZ, DİA, Maslahat, XXVIII, 79-94.

⁶⁰ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 303-304; ez-Zahîra, I, 129.

⁶¹ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 303-304; ez-Zahîra, I, 129.

⁶² Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 303-304; ez-Zahîra, I, 129.

⁶³ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1100.

⁶⁴ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 306.

1.4.3.2.5. Deverân

Hüküm ile vasfın eşzamanlı birlikteliğini ifade eden deveranın fıkıh usulü eserlerinde çoğu kez müstakil bir konu teşkil etmediği görülür. Bunun sebebi tard ile yakın anlamda olmasıdır. Ancak illeti tespit yöntemleri başlığını sistematik bir şekilde işleyen Karâfi ayrı bir başlıkta ele almıştır.^{6566*}

Üzüm sarhoş edici özelliğe sahip değildir. Dolayısıyla üzüm suyu içmek iskâr vasfı olmadığından caizdir. Ne zaman ki sarhoş edicilik özelliği taşırırsa o zaman haram olur. Burada iskâr ile haramlığın, iskârın yokluğu ile haramlığın yokluğunun eş zamanlı gelmesi iskâr vasfının haramlık hükmüyle birlikte var ve yok olduğunu göstermektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere deveran illetin ademi ile hükmün ademinin, illetin mevcudiyetiyle hükmün mevcudiyetinin eşzamanlı gelmesidir.⁶⁷

1.4.3.2.6. Sebr ve Taksim

Lügat anlamı itibariyle sebr seçmek, taksim ise bölmek, paylaşmak demektir. Istılahta ise taksim; illet olma özelliğini illet olabilecek vasıflara vermek, sebr; bu vasıflar arasından illet olmaya elverişli olanı seçmek demektir. Bu iki kavram sebr ve taksim şeklinde beraber kullanılır. Çünkü illet ancak beraber kullanıldıklarında tespit edilebilir. Taksim araç sebr amaçtır. Her ne kadar taksim ilk aşama olsa da amaç araçtan rütbe olarak daha yüksek olduğundan sebr ve taksim şeklinde ifade edilir.⁶⁸

1.4.3.2.7. Tard

İleti tespit yöntemlerini ele alırken deveranı ayrıca zikredenlere göre tard ile deveran farklı anlamlara gelmektedir. Bu görüşte olanlar; “hüküm ile vasfın birlikteliği” için deveranı, “hükmün illet olabilecek vasfın diğer şekilleriyle birlikteliği” için tard ifadesini kullanırlar. Burada hükümle beraber bulunan vasfın münâsib olma zorunluluğu olmadığı ise tartışmalıdır. Ancak eğer vasf münâsib olursa illet şebah ile sabit olur ve tard konusu dışına çıkar. Vasfın münâsib olması gerektiğini söyleyenler şeriatın gayesi

⁶⁵ Karâfi, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 307; ez-Zahîra, I, 129

^{66*} İbnü'l-Hâcib ve Bâcî 'nin deveranı müstakil bir madde olarak ele almamalarından tard ile deveranı aynı anlamda kullandığını çıkarabiliriz. Bkz. İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1098, 1071-1110.

⁶⁷ Karâfi, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 307-308; ez-Zahîra, I, 129

⁶⁸ Karâfi, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 308; ez-Zahîra, I, 129; İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, II, 1076- 1082.

olan celb-i menfaat ve def-i mazarrat gereği münâsib olması gerektiğini, sahabe uygulamasının da bunu gösterdiğini aktarmışlardır. Vasfın münâsib olma zorunluluğu olmadığını savunanlar ise vasfın hükümle beraber var olmasının hükmün taabbudî olması ihtimalini ortadan kaldırdığını, bundan dolayı vasf bulunmadığında hükmün ortadan kalkması, vasf bulunduğunda hükmün de bulunmasının ancak peş peşe gelmesiyle ta'lîl işleminin gerçekleştirilebileceğini söylemişlerdir.⁶⁹

1.4.3.2.8. Tenkîhu'l-Menât

Fıkıh usulü literatüründe ictihad türleri kapsamında ele alınan tâ'lîle yönelik içtihatlar; tahkîku'l-menât, tenkîhu'l-menât ve tahrîcu'l-menât olmak üzere üç çeşittir.

Nass veya icmâ'da belirtilen illetin yerini bulmak ve miktarını belirlemek tahkîku'l-menât, nass veya icmâ'da belirlenmemiş illeti tespit etmek tahrîcu'l-menât ve nass veya icmâ'da hüküm bir vasma bağlanmakla birlikte aynı asılda benzer vasıfların bulunması hasebiyle illetin bu vasıflardan ayıklanması ise tenkîhu'l-menâttır.

İllet olan vasfın illet olmayanlardan ayrılması anlamına gelen tenkîhu'l-menâtın ayrıca vasfın ortadan kaldırılması mı yoksa illetin diğer vasıflarla belirlenmesi mi olduğu tartışmalıdır. Ancak illeti tespit yöntemlerinden biri olduğu sabittir.⁷⁰

1.4.4. Aslın Hükümü

Aslın hükümü, kıyas yapılmadan önce ortaya konulmuş olan ve kıyasa dayanak teşkil eden hükümdür. Müçtehit istinbat ya da kıyas yapmadan önce var olan tek ögedir. Mâlikî usul kaynaklarında aslın hükümü “nasta belirtilmiş olan, kendisine kıyas yapılan şer'î hükümdür” şeklinde tanımlanmıştır.⁷¹ Şarabın ve faizin haramlığı, murisini öldüren vârisin mirastan mahrum bırakılması buna örnektir.

1.5. Kıyasın Şartları

Fıkıh usulü ilminde Usûlî kıyas denildiğinde belli bir çerçeve içerisinde tanımlanan kıyas işleminden bahsetmekteyiz. Bu sebeple ortaya konulan hükmün metodunu kıyas

⁶⁹ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 308; ez-Zahîra, I, 129.

⁷⁰ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 308; ez-Zahîra, I, 129.

⁷¹ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 309.

olarak adlandırmamız diğer bir ifadeyle mevcut sınırları aşmamamız için kıyasın bazı şartları taşıması gerekmektedir.

Kıyas tanımlanırken mezhepler arası anlayış ve yöntem farklılıkları bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu tarif farklılıkları yapılan istidlal faaliyetlerine de yansımaktadır. Aynı zamanda yapılan istidlal işlemlerinde mevcut farklılıklar usul ilminin teorik boyutuna da yansımaktadır.

Kıyasın şartları konusunda mezhepler arasında ortak kabuller olduğu gibi belli tartışmalar da mevcuttur. Kasır illetle ta'lilden adem-i asliye, mürekkep illetle ta'lilden müstenbat illetin mahiyetine kadar birçok konuda farklılar baş göstermektedir.

1.5.1.Aslın Hükümü İle İlgili Şartlar

Kıyasın cari olması için nasta yer alan ve fer'e verebileceğimiz hükmün taşıması gereken birtakım şartlar vardır. Buna göre aslın hükmü:

- Şer'î bir hüküm olmalı.⁷²

Usûlî ya da şer'î kıyastan bahsediyorsak işlem yapılan mesele şer'î bir konu olacağından verilen hüküm de şer'î hüküm olacaktır. Bu sebeptendir ki kıyası delil olarak kabul edenler aslın hükmü için bu şartı öne sürmüşlerdir.

- Mensûh (nesh edilmiş) olmamalı.⁷³

Mensûh hüküm Şâri' tarafından yürürlükten kaldırılan hükümdür. Dolayısıyla şeriat sahibinin kaldırdığı bir hükmün geçerli olması mümkün olmayacağından kıyas işleminde aslın hükmünün nesh edilmemiş bir hüküm olması şarttır.

- Başka bir kıyastan istisna edilmiş olmamalı.⁷⁴

Herhangi bir kıyastan istisna edilen hüküm fert kalmış ve bir meseleye hasredilmiş hükümdür. Bu bakımdan geçişliliği engellenmiştir ki kıyas işlemine konu olamaz.

⁷² İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1033-1039.

⁷³ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1033-1039.

⁷⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1033-1039.

- Mürekkep bir kıyasa ait olmamalı.⁷⁵

Bilindiği üzere kıyas, asıl ve fer' adı verilen iki öncülden oluşmaktadır. İç içe geçmiş ya da birkaç kıyastan meydana gelmiş kıyasa mürekkep kıyas denilmektedir.

Mürekkep kıyasta birinci öncül olan asıl başlı başına bir kıyas olduğundan mevcut bir kıyasa istinaden yeni bir kıyas ortaya çıkmaktadır. Mürekkep bir kıyasa ait hüküm Mâlikî mezhebinde yeni bir kıyas işleminde kullanılamaz. Çünkü dayanağı tek bir hüküm değil tümüyle bir kıyas işlemidir.

- Fer'in hükmünü kapsamamalı.⁷⁶

Kıyas işleminde hükmü önceden belli olan rükne “asıl” adı verildiğini daha önce belirtmiştik. Kıyasla istidlalde bulunabilmek için hükme ihtiyaç duyan ve hükmü naslar ya da icmâ'da yer almayan bir meselenin olması gerekir. İşte bu yeni meseleye “fer” adı verilir. Aslın hükmü fer'i kapsadığında yeni bir hüküm ortaya koymamız abes kaçacaktır.

1.5.2. İletle İlgili Şartlar

Kıyasın omurgasını oluşturan ve ana rükünü teşkil eden illet, nass tarafından belirlenmiş olup olmamasına göre iki türe ayrılır. Bizzat nass tarafından bir vasfın illet olarak belirlenmesi halinde “mansus illet”, nass dışında müçtehidin içtihiyıyla bir vasfın illet olarak belirlenmesi halinde ise “müstenbat illet”ten söz edilir. Kıyas yapılacak olan hükmün taşıdığı vasfın illet olabilmesi için şu özellikleri taşıması gerekmektedir:

- Bâis manası taşınmalı.⁷⁷

Bâis “sevk eden”, “yönlendiren” anlamına gelir. Bununla kastedilen şey; illet olarak belirlenen vasfın Şâri o hükmü koymaya sevk edip yönlendirmesidir. Söz gelimi şaraptaki sarhoş edicilik özelliği, mükelleflerin aklî melekelerinin korunması için Şârii şarabın haramlığına hükmetmeye sevk etmiştir. Şeriatte mevcut olan hükümler Şâri'in maksadını gerçekleştirmek için vardır. Bu hükümlerin gerekçeleri yani illetler ise

⁷⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1033-1039.

⁷⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1033-1039.

⁷⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

hükümlerin konulmasındaki maksadı açığa çıkarmaktadır. Bundan dolayı şer'î bir hüküm ortaya koyarken belirlediğimiz illetle kıyas yapabilmemiz için illetin Şâri'in hükümle kastettiği amacı kapsaması gerekmektedir.

- Munzabıt (istikrarlı) bir vasıf olmalı.⁷⁸

Bir vasfın kıyasta kullanılmak üzere illet olarak değerlendirilebilmesi için istikrarlı olması usulcüler tarafından kabul edilen bir şarttır. İstikrar kişiden kişiye göre ya da durumdan duruma göre farklılık göstermemesidir. İletinin kıyas uygulamak için başka bir meselede hüküm ortaya çıkarması gerektiğinden aslında ortaya çıkardığı etkinin fer' de de oluşması gerekmektedir.

- Varlık ifade eden bir hüküm için yokluk bildirmemeli.⁷⁹

İlet bizzat hükmü ortaya çıkararak ya da iktiza eden vasfın adıdır. Bir şeyin muktezası ile neticesi zıtlık barındırmamalı, aksine aralarında mutabakat olmalıdır. İlet de hükmün muktezası olduğundan mevcudiyet ifade eden hükme uygun ya da onunla tenakuz etmeyecek nitelikte olmalıdır.

- Adem (yokluk) kendisinin bir parçası olmamalı.⁸⁰

Şer'î bir hüküm ihdas etmek üzere kıyas yapılabilmesi için dayanak teşkil edecek hükmün illeti yokluğa bütün teşkil etmemelidir. Çünkü bir cüz'ü yokluk ifade eden bir vasfın varlık ortaya koyması mantığa aykırıdır. Bu sebeple mezkur şart Mâlikî usulcüler tarafından kabul görmektedir.

- Müstenbat (istinbat yoluyla elde edilmiş) ise kasır (sadece asla has) olmamalı.⁸¹

Karâfi'nin Fahreddin Razi'den aktardığına göre kasır illetle ta'lili caiz görmek mümkün değildir. Şarabın haramlığının mevcut illeti iskâr vasfıdır. Bu vasıf sadece şaraba ait bir özellik olsaydı, illet şarabın şarap olma özelliği olacaktı.⁸² Şarabı şarap yapan özellik başka maddede mevcut olmayacağından kıyasa imkân vermeyecektir.

⁷⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁷⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁸⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁸¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁸² Karâfi, *Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl*, 310-311.

- Aslı geçersiz kılacak mahiyette olmamalı,⁸³

Asılda ve fer’de hükmün varlığını gerektiren ögenin aslı tamamen geçersiz kılması halinde ortada şer’î bir hüküm kalmayacağından kıyas işlemine konu olması mantıksal açıdan muhaldir.

- Müstenbat ise asılda varlığı çelişkili olmamalı.⁸⁴

Mansus illet Şâri tarafından belirlendiği için illiyeti konusunda herhangi bir şüpheyi mahal bırakmamaktadır. Müstenbat illet ise bizzat beşer tarafından ortaya konulduğu için açık bir şekilde illet olduğunda şüphe uyandırmamalıdır.

- Müstenbat ise nassa ziyade içermemeli.⁸⁵

İstinbat yoluyla elde edilen illet mensubu olduğu nassa ziyade içerdiğinde ortaya koyduğu hükmü aşacağından bu Şâri’in sınırlarını ihlal manası taşımaktadır. Bu sebepten dolayı Mâlikî mezhebinde kıyas uygulamalarında kullanılamaz.

1.5.3. Fer’ İle İlgili Şartlar

Kıyas yapılarak hüküm elde edilmesi için aslın hükmü ve illetin yanı sıra fer’in de sahip olması gereken birtakım özellikler bulunmaktadır. Buna göre fer’:

- Aslın illetine denk bir illete sahip olmalı.⁸⁶

İllet hükmü ortaya koyan vasfa verilen isimdir. Kıyas işleminde cari olmadan evvel şer’î bir hüküm gerektirmiş olmalıdır. Hakkında hüküm bulunmayan şer’î bir meseleye çözüm bulabilmek için sıklıkla kullanılan en muteber yöntem hiç şüphesiz kıyastır. Kıyas yapılabilmesi için hükme muhtaç meselenin asıldaki hükmü ortaya koyan vasfın aynıyla ya da dengiyle mevcut olması gerekmektedir. Aksi takdirde asıldaki hükmü fer’e vermemiz mümkün olmayacaktır.

- Aynıyla ya da cinsiyle aslın hükmüne denk bir hükme elverişli olmalı.⁸⁷

⁸³ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁸⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁸⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1039-1067.

⁸⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1068-1080.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kıyas öncesinde var olan asıldaki illetin aynı ya da dengi ile fer’de de bulunması gerektiği gibi kıyasla hüküm vereceğimiz fer’in de bizzat aslın hükmüne ya da dengine elverişli olması şarttır. Zira kıyas işlemi sonucunda asılda mevcut hükmü ya da dengini fer’e vermemiz icap etmektedir. Bunu yapamadığımız takdirde yapılan işlemi kıyas olarak değerlendirmemiz muhal olacaktır.

- Mansûs bir hükme sahip olmamalı.⁸⁸

Kıyas şer’î bir hüküm çıkarmak üzere yapılan bir istidlal işleminin adıdır. Bu yöntemin asıl ve fer’ adında iki ögesi bulunmaktadır. Birinci öncülün hükmü zaten belli olmak zorundadır ki müçtehit ona istinaden hüküm ihdas edebilmelidir. Aslın şer’î bir hükme sahip olması zorunlu olduğundan fer’ teşrinin mahallidir. Bundan dolayıdır ki fer’in halihazırda bir hükmü olmamalıdır. Şayet mansus bir hükmü var ise zaten kıyas işlemine konu olmayacağından fer’ olarak adlandırılmaz.

- Aslın hükmünden öncelikli bir hükme sahip olmamalı.⁸⁹

Aslında burada yukarıda zikrettiğimiz şartın gerektiği ya da aynı içeriğe sahip bir nitelikten söz edilmektedir. Çünkü mansus illet müstenbat illetten önceliklidir. Bu bakımdan mevcut şartımız öncesinde bahsi geçen şartı da kapsamaktadır.

Hükümler hiyerarşisine baktığımızda farz ve sünnet emir, haram ve mekruh nehiy, mendup ise icazet ifade eden hükümlerdir. Kıyas işlemi yapabilmemiz için fer’ teşkil edecek meselenin asıldan öncelikli olmaması gerekir Bu demektir ki hükmü sünnet olan bir asıldaki illetle kıyas yapabilmemiz için hüküm vereceğimiz meseleye ait bir farziyet bulunmaması gerekir.

- Çerçevesi nasla sabit olmalı, ayrıntıları nasta yer almamalı.⁹⁰

Kıyas ile teşri yapabilmemiz için ele aldığımız mevcut meselenin çerçevesi nasla belirtilmiş olsa dahi ayrıntıları belirlenmemiş olmalıdır. Çünkü ayrıntıları nasla belirlendiğinde asıldaki hükmü vermemize mahal bırakmamaktadır.

⁸⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1068-1080.

⁸⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1068-1080.

⁸⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1068-1080.

⁹⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1068-1080.

1.6. Kıyasın Alanı

Fıkıh usulü ilminde kullanılan aklî yöntemlerin temelini teşkil eden kıyasın en tartışmalı kısmı uygulama sahasının sınırlarıdır. Mezhepler arası farklılıklar bir yana aynı mezhep içerisinde birkaç görüşe tanık olmaktayız. Dolayısıyla Mâlikî mezhebi içerisinde de farklı görüşlere rastlanmaktadır.

1.6.1. İbadetlerde Kıyas

Şer'î hükümlerde aslolanın ta'lîl mi taabbud mu olduğu tartışmasının kıyasın çerçevesine yansması ibadet alanında kıyasın cevazı tartışmaları şeklinde olmuştur. Karâfî ibadetlerin asıllarında kıyasın caiz olmadığını tercih ederken meseleyi şu şekilde ele almıştır:

İbadetlerde kıyası caiz görmeyenlere göre ibadetler ameldir, kıyas ise zandan ibarettir. İbadetlerde kıyas kullanıldığında, delil ameli zan ile ortadan kaldırmış olur. İbadet asıllarında kıyasın kullanılmaması konusunda genel bir kanaat mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Tartışma fer'i ibadetlerin kıyasla sabit olması konusundadır. Çünkü ibadetin aslı dinde mühim bir iştir. Ehemmiyetinden dolayı Şâri tarafından nasla belirlenmiş olur. Ayrıntıları ise aslın tenbîh ettiği ve asıldan sonra gelendir. Bundan dolayı kıyas, fer'î ibadetlere hasredilmiştir..

İbadet asıllarında kıyasa cevaz verenlere göre; şeriatte maslahat türünden bir ibadetin aslı naslarda bulunduğu, mevcut maslahatı çoğaltarak (bu hükme kıyasen), maslahatın bu türünün başka bir fiilde tespit edilmesi, bu fiilin me'mûrun bih ibadete dahil olmasını gerektirir. Çünkü benzer meselelerden birinin hükmü diğerinin hükmü olur.⁹¹

1.6.2. Muâmelatta Kıyas

İslam fikhının toplumsal boyutunu ifade eden muamelat, karşılaşılan olayların zaman ve zemine göre değişiklik arz etmesi sebebiyle genelde ictihadın özelde kıyasın en çok kullanıldığı alanı teşkil etmektedir. Alışveriş ve kira gibi ekonomik meseleler, evlilik ve

⁹¹ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 323-324.

boşanma gibi sosyal konular ile devletler arası hukuk ve vergi hukuku gibi siyasi ölçekli konular kıyasın bu alandaki kullanımını artırmıştır.

Sınırları geniş bir alandan söz etmekte olduğumuz gerçeğinden yola çıkarak özetle kıyasın bu alanda kullanımının cumhura göre caiz olduğunu söyleyebiliriz Fakat ta'lîlin muâmelata ait tartışmalı konularına değinmeden geçemeyiz.

1.6.2.1. Ruhsatlarda Kıyas

Ruhsatların kıyasa konu olup olmayacağı mezhepler arasında tartışmalıdır. Hanefîlerde genel olarak caiz görülmediği halde Şafîîlerde caiz görülmüştür. Ancak Mâlikî mezhebinde İmam Malik'ten biri caiz olduğu diğeri caiz olmadığı yönünde iki farklı görüş nakledilerek furû'a ait meselelerde her ikisi de temel alınmıştır.⁹²

1.6.2.2. Miktarlarda Kıyas

Şer'î hükümlerde kimi zaman hükmün çerçevesini belirlemek üzere ölçü ve birim ifade eden miktarlar kullanılmıştır. Uzunluk, alan, hacim ölçüleri ya da salt rakamlar miktar bildirmek için kullanılmıştır. Şeriatte hüküm belirtmede kullanılan miktarlarda kıyas Hanefîlerde caiz görülmezken Şafîîler ile İbnu'l-Kassâr ve Bâcî'ye miktarlarda kıyas geçerlidir.⁹³ Fikirlerin dayanağı miktarların konu edildiği hükümlerin tabbudî ya da ta'lîlî hüküm olmalarıdır. İbadetlerde kıyası caiz görenler miktarlarda kıyasa izin verirken cevaz vermeyenler izin vermemişlerdir.

1.6.2.3. Sebeplerde Kıyas

Mâlikî mezhebinde tartışmalı konulardan biri de sebeplerle ta'lilin cevazıdır. Sebebiyeti şer'î hüküm sayanlar cevaz verirken hikmetlere benzetenler gayrı munzabıt olduğu gerekçesiyle sebeplerde kıyasa izin vermemektedir.⁹⁴

1.6.2.4. Adem-i Aslîde Kıyas (Kıyasın Ademi Asliye Dahil Edilmesi)

Mezhep içerisinde tartışmalı olmakla birlikte “bir hükmün vasıflarının olmaması ile

⁹² Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 324.

⁹³ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 324.

⁹⁴ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi'l-Fusûl, 322.

kendisinin yokluğuna istidlal kıyası yapılabileceğini” söylemesi İmam Malik’in ademi aslide kıyası caiz gördüğünü ortaya koymaktadır.

1.6.2.5. Dilde Kıyas

Araplar eşyaları tasavvur edebildikleri ölçüde kıyas vasıtasıyla adlandırmışlardır. Cins isimlerin tamamı bu kabildendir. Ancak özel isimler ortak özelliklere ya da benzetmeye dayanmadığından kıyas kapsamına girmemektedir. Arapların yan kesici, gaspçı, hain, dolandırıcı ve hırsıza yapılan işlemler ayırt edilinceye kadar hırsız demeleri bunun en bariz örneğidir.

Mezhep içerisinde ihtilaflı meselelerden birisidir. Şer’î hüküm ortaya koyarken lügavî kıyası caiz görülmemekle birlikte İmam Malik ismin ortaya konulmasında etken olan vasfın mukadder olması durumunda isimle ta’lîlî caiz görmektedir.⁹⁵

1.6.3. Ukûbatta Kıyas

1.6.3.1. Hadlerde ve Kefaretlerde Kıyas

Hadler ve kefaretlar Allah Teala tarafından belirlenmiş cezalardır. İbadet asıllarında kıyası caiz görmedikleri için bazı Mâlikî usulcülerin kasır illet kapsamında değerlendirmeleri hasebiyle hadlerde kıyasa izin vermedikleri sonucuna ulaşmaktayız. Ebu’l-Velîd el-Bâci ve İbnu’l-Kassar ise hadleri tamamen taabbud alanına mensup görmediklerinden dolayı hadlerde kıyası kısmen caiz görmüşlerdir.⁹⁶

1.6.3.2. Ta’zirlerde Kıyas

Ta’zir Şâri tarafından belirlenmemiş, takdiri insanlara bırakılmış cezaların genel adıdır. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse Allah Teala bazı suçları ve cezalarını sınırlarını çizmek suretiyle açıkça belirtirken bazılarını sadece yasaklamak ya da kötölemekle yetinmiş, cezalarını açıkça belirtmemiştir. Takdiri insanlara bırakılmış suçların cezalarına en kapsamlı ifadeyle ta’zir denilmektedir. Takdiri insanlara bırakıldığından sebebi akılla kavranabilmesi tabidir ki bu da kıyasın cari olduğu

⁹⁵ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi’l-Fusûl, 320-322.

⁹⁶ Karâfî, Şerh-u Tenkîhi’l-Fusûl, 324.

sonucunu ortaya koymaktadır.

1.7. Kıyas Çeşitleri

Klasik dönem Mâlikî usul literatüründe kıyas bölümü incelenirken pek rastlamadığımız kıyas türleri müstakil olarak ele alınmasa da gerek kıyas tanımı gerek illeti tespit yöntemleri gerekse kıyas konusunda tartışmalı kısımlar içerisinde işlenmiştir.

1.7.1. Dayanağı Açısından Kıyas Türleri

Dayanağı açısından kıyas türleri diğer mezheplerde olduğu gibi Mâlikîlerde de ihtilaflı bir konudur. İbni Rüşd illet ve şebah kıyaslarını kabul ederken delalet kıyasının lafzın delaleti olduğunu fakihlerin bunu karıştırdığını savunurken⁹⁷ Tilimsânî delalet kıyasını şebah ve illet kıyasları ile birlikte incelemiş ve hüccet olduğunu kabul etmiştir.⁹⁸

1.7.1.1. İlet Kıyası

Fıkıh usulünde kıyası hüccet kabul eden müctehitlerin tamamı tarafından kabul edilen tek kıyas türüdür. Burada nasta hükmün gerekçesi ve kendisi mevcuttur. Bu açıdan kıyasın kaynağı meşrudur. Bu meşru zeminden hareket edilerek tasdik edilmiş gerekçe sebebiyle yeni bir hüküm ihdasını ifade eder.

Hükmü nasta yer almayan bir meseleye aralarındaki illet birliğinden dolayı nasta belirtilen hükmü vermektir. Malikilikte genelde tard kıyası içerisinde işlenmiştir.⁹⁹

1.7.1.2. Delalet Kıyası

Usulcüler arasında pek kabul görmeyen delalet kıyası Mâlikî kaynaklarda istidlal kavramıyla da zikredilmektedir. Herhangi bir illet belirtilmeksizin hükmün gerekçesi delalet yoluyla tespit edilmektedir. İletinin açık ve net ortaya konulmamış olması ve asıl ile fer' arasında bir benzerlik teşekkül etmemiş olması hüccet olarak kabul edilmesini tartışmalı hale getirmektedir.

⁹⁷ İbni Rüşd el-Hafid, el-Bidayetü'l-Müctehid ve'n-Nihayetü'l-Muktesid, 1,3-4.

⁹⁸ Tilimsani, **Miftahu'l-Vusûl**, 129-154-156.

⁹⁹ İbni Rüşd el-Hafid, el-Bidayetü'l-Müctehid ve'n-Nihayetü'l-Muktesid, I, 3-4; Tilimsani, Miftahu'l-Vusûl, 129-154-156.

Mâlikî usulcülerce “illeti zikredilmeden yapılan”¹⁰⁰ şeklinde tanımlanan ve nasta yer alan hükmü delaleti sebebiyle yeni meseleye uygulama işlemidir. Erken dönem Mâlikî usul kaynaklarında kıyas türleri arasında yer almıştır.¹⁰¹

1.7.1.3. Şebah Kıyası

İbni Hâcib, Bâci, İbni Rüşt ve Karâfî gibi Mâlikî mezhebi usul otoriteleri telif ettikleri eserlerde şebahi illeti tespit yöntemleri arasında ele almış, kıyas çeşitleri arasında zikretmemiştir. Şebah kıyası teriminin Mâlikî kaynaklarda zikredilmemiş olması erken dönemde tanımlanan şebah kıyasının mezhep içerisinde delil olarak kabul görmediğinin göstergesidir.

Ancak fıkıh usulü sistematize edilip kavramlar ve sınırları iyice ayrıştığında tanımlar gözden geçirilmiş ve kavramsal çerçeve yeni boyut kazanmıştır. İşte bu süreçte Mâlikî kaynaklarda “aralarındaki benzerlik sebebiyle benzer olaylara aynı hükmü verme”¹⁰² şeklinde tanımlar serdedilmeye başlanmıştır. Aslında bu mesele sadece Mâlikîlere özgü olmayıp diğer mezheplerde de görülmektedir. Aslına bakarsanız mevcut mesele kullanımda illet ya da delalet kıyası olmayan fakat analogi olarak karşımıza çıkan istidlallerin var olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Şafîi ilk usul eseri olma özelliği taşıyan er-Risale adındaki eserinde şebah kıyasından bahsetmezken el-Ümm adlı furû fıkıh eserinde Hanefîler tarafından şebah kıyası olarak değerlendirilebilecek içtihatlarla bulunmuştur. Ancak yapılan işlemlere bakıldığında ilk dönemde bilinen şebah kıyası tarifinin dışında olduğu gözlenmektedir.¹⁰³

1.7.2. Açıklık Kapalılık Açısından Kıyas Türleri

Kıyas nasla belirlenen hükmün aralarındaki benzerlik münasebetiyle mansus bir hükmü olmayan meseleye de verilmesidir. Fer’e asıldaki hükmü vermek açık seçik bariz olacağı gibi daha hafif ve gizli de olabilmektedir.

Bu bakımdan kıyas genelde celi ve hafî olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulmuştur.

¹⁰⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1027.

¹⁰¹ Tilimsânî, *Miftahu’l-Vusûl*, 158.

¹⁰² İbni Rüşt el-Hafîd, *el-Bidayetü’l Müctehid ve’n-Nihayetü’l- Muktesid*, I, 4.

¹⁰³ Soner Duman, *Şafîi’nin Usul Anlayışı*, 115-124.

Ancak bazı Mâlikî usulcülerin vâzih adıyla üçüncü bir çeşidi ilave ettikleri görülmektedir.¹⁰⁴

1.7.2.1. Celi Kıyas

Aslın hükmünün fer'e verilmesinin açık ve belirgin bir şekilde yapıldığı kıyas türüne celi kıyas denir. Anne babayı dövmenin anne babaya öf demenin haram olmasına kıyasen haram kılınması bu kabildendir.¹⁰⁵

1.7.2.2. Hafî Kıyas

Aslın hükmünün fer'e verilmesinin yani asıl ve fer arasındaki eşitlik ve benzerliğin açık ve belirgin olmadığı kıyas türüdür.¹⁰⁶

1.7.3. Hükmün Ortaya Konulması ve Kaldırılması Açısından Kıyas Türleri

Nefiy ve isbat açısından kıyas çeşitleri genel olarak tard ve aks şeklinde ikili ayrıma tabi tutulurken bazı Mâlikî kaynaklarda delalet kıyası da eklenerek üçlü bir ayrıma tabi tutulmuştur.

1.7.3.1. Tard Kıyası

Hükmün bir illete bağlandığı ve illet ortadan kalktığında hükmün de ortadan kalktığı kıyasa tard kıyası denir. Mâlikî kaynaklarında ittifak edilen bir kıyas türüdür.¹⁰⁷

1.7.3.2. Aks Kıyası

“Hükümle kastedilenin dışında ya da eşitliği zıddında da içeren”¹⁰⁸ daha açık bir ifadeyle illetin zıddı ile hükmün zıddını isbat eden kıyas işlemidir. Bir meselede mevcut olan hükmün illetinden yola çıkarak illetin zıddı bulunması durumunda mevcut hükmün zıddını fer'i meselede ihdas etmektir.

¹⁰⁴ Ebu'l-Velîd el-Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, I, 626-627.

¹⁰⁵ Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 134.

¹⁰⁶ Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 134.

¹⁰⁷ Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 48.

¹⁰⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 1027-1028.

1.7.4. Kuvvet Açısından Kıyas Türleri

Kıyas işlemi var olandan hareketle yeni bir ürün ortaya koyma anlamı içermektedir. Fıkıhta bu var olan hükme sahip olan şer'î bir meseledir. Hüküm bizzat Şâri tarafından verileceği gibi onun yetkilendirdiği Peygamber vesilesiyle de verilmektedir.

Kıyasın kuvvet ve zayıflığı deyince nasta verilen hükümle bizim verdiğimiz ya da kıyas işlemi sonunda ulaşılan hüküm arasındaki bir hiyerarşiden bahsetmekteyiz. Burada yapılan kıyasların değerlendirilmesi değil kıyaslardaki asıl ve fer'in kuvvet açısından mukayesesi söz konusudur.

Kıyas işleminde asıl ve fer'in nitelikleri itibariyle birbirlerine üstünlüğü ya da eşitliğine istinaden yapılan ayrımı ifade etmektedir. Klasik usul eserlerinde bu ayrım hükmün kuvvet ve zayıflığına göre yapılırken Karâfî buna itiraz ederek yapılan fiilin etkisine göre bir taksim benimsemiştir.¹⁰⁹

1.7.4.1. Evla Kıyas

Fer'de bulunan hükmün izafe edildiği fiilin asıldaki fiilden daha fazla etkiye sahip olduğu kıyas işlemidir. Kurbanlık şartlarında uzuv eksikliği dolayısıyla ama hayvanın total hayvana kıyas edilmesi bu kısma girer.¹¹⁰

1.7.4.2. Müsavi Kıyas

Hükmün izafe edildiği benzer fiillerin asıl ve ferdeki şiddetinin eşit olması durumunda yapılan kıyas işlemidir. İflas veya ölüm halinde satıcının rücu edebilme cevazı hususunda kadının erkeğe kıyas edilmesi meselesi bu kabildendir.¹¹¹

1.7.4.3. Edna Kıyas

Fer'de bulunan hükmün izafe edildiği fiilin asıldaki fiilden daha az etkiye sahip olduğu kıyas işlemidir. Nikâhın tarafları konusunda sıhhat açısından kadının erkeğe, adam öldürmede kefareti gerektirmesi açısından kastın hataya kıyas edilmesi bunun

¹⁰⁹ Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 135-136.

¹¹⁰ Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 136.

¹¹¹ Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 136.

örnekleridir.¹¹²

¹¹² Karâfî, *Nefaisu'l-Usul*, 4, 136.

BÖLÜM 2. MÜDEVVENE'DE KIYAS UYGULAMALARI

İslam fıkında müçtehidin akıl yürütme alanını oluşturan kıyas, kimi zaman kıyas yapıldığı açıkça belirtilerek kimi zaman kıyası ifade edecek benzer kavramlar kullanılarak bazen de herhangi bir ibare ya da harf kullanılmaksızın uygulanmıştır.

Rey' ve hadis ekollerinin adeta memzuc halini temsil eden Mâlikî mezhebi bir yandan maslahat-ı mürsele ve kıyasla akıl yürütmeyi etkin kılarken diğer yandan amel-i ehli Medine ile nakil eksenli bir kontrol mekanizması oluşturmuştur.

Mâlikî mezhebi içerisinde hem İmam Malik'in öğrencileri tarafından rivayet edilen görüşlerin Esed b. Furat ve Abdurrahman b. Kasım tarafından farklı tashihe tabi tutulması hem de akıl nakil dengesi açısından en temel kaynak olması hasebiyle *el Müdevvenetü'l-Kübra* önemli bir yere sahiptir. Eserde mezhebin teşekkül sürecinde kıyasın etkinlik alanına ve sonrasında oluşturulan usul literatüründeki dört başı mamur kıyas tanımlamalarıyla mutabakatına tanıklık etmekteyiz.

2.1. Kullanılan Kavramlara Göre Kıyaslar

Müdevvene içerisindeki rivayetleri incelediğimizde Usûlî kıyas yapılırken; kıyas ve türevleri (قياس، يقاس، أقيس), şibh ve türevleri (شبه، اشبه، يشبه), bimenzile (بمنزلة), seva (سوى), misl (مثل), yedullü (يدل), yubeyyinu (يبين), ke (ك)/kema (كما), Fehakeza (فهكذا), kezalike (كذلك) kavramlarının kullanıldığını görmekteyiz.

2.1.1. Kıyas Kavramı ve Türevleri (قياس، يقاس)

Kıyas sözcüğü ve türevleri *Müdevvene*'de 13 defa kullanılmış bir yerde hükmün kıyasla sabit olmadığına değinilir ve sadece iki yerde Usûlî kıyas yapılmıştır. Diğer 10 yerde eşitlemek ve ölçmek anlamında kullanılmıştır.

2.1.1.1. Usûlî Kıyas İçin Kullanılmadığı Yerler

Kıyas kavramı Müdevvene üzerinde 11 defa kelime anlamıyla kullanılmıştır. Ölçmek, kıyaslamak ve eşitlemek anlamlarını ifade etmektedir.

Müşriklerin ve ehli kitabın nikâhlanması ve eşlerden birinin Müslüman olması:

لَمْ قُلْتُمُوهُ إِنَّ النَّصْرَانِيَّ إِذَا أَسْلَمَتْ امْرَأَتُهُ أَنَّهُ أَهْلُكُمْ بِهَا مَا دَامَتْ فِي عِدَّتِهَا وَهُوَ لَا يَحِلُّ لَهُ نِكَاحُ مُسْلِمَةٍ ابْنَاءَ وَقَدْ قَالَ

اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا تُسْكُوا بَعْصَ الْكُوفِرِ} [الممتحنة: 10] قَالَ: جَاءَتْ الْأَثَارُ أَنَّهُ أَمْلَكَ بِهَا مَا دَامَتْ فِي عِدَّتِهَا إِنْ هُوَ أَسْلَمَ وَقَامَتْ بِهِ السُّنَّةُ عَنِ النَّبِيِّ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - فَلَيْسَ لِمَا قَامَتْ بِهِ السُّنَّةُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قِيَاسٌ ¹¹³ وَلَا تَنْظَرُ.

Elbise de Selem

قُلْتُ: أَوْ لَا تَرَاهُ مِنَ التَّغْيِيرِ إِنْ هُوَ مَاتَ قَبْلَ هَذَا الْأَجَلِ لَمْ يَعْرِفِ الَّذِي أَسْلَمَ كَيْفَ يَأْخُذُ سَلَمَهُ

¹¹⁴ قَالَ: لَيْسَ ذَلِكَ بِتَغْيِيرٍ وَلِيَأْخُذَ قِيَاسَ ذِرَاعِهِ فَلْيَكُنْ ذَلِكَ عِنْدَهُمْ فَإِذَا حَلَّ الْأَجَلُ أَخَذُوهُ بِذَلِكَ

Ariyetin Sahibi Tarafından Satımı ve Sahibinden Satın Alınması:

فَالْعَرَايَا قَدْ تَجَوَّزُ عَلَى الْوُجْهِينِ جَمِيعًا عَلَى وَجْهِ الْكَفَايَةِ وَكَرَاهِيَةِ الدُّخُولِ وَالْخُرُوجِ وَقَدْ يَشْتَرِيهَا مِنْهُ عَلَى وَجْهِ الْكَفَايَةِ فَلَا يَكُونُ بِذَلِكَ بَأْسٌ فَلَا تُبَالِي إِذَا خَرَجَتْ مِنْ يَدِ الَّذِي أُعْرِيَهَا إِلَى غَيْرِهِ بِهَيْبَةٍ أَوْ بِثَمَنِ أَنْ يَشْتَرِيَهَا الَّذِي لَهُ الثَّمَرَةُ لِأَنَّ الرُّخْصَةَ فِيهَا إِنَّمَا هِيَ لِلَّذِي أَعْرَاهَا عَلَى وَجْهِ مَا يُكْرَهُ مِنْ دُخُولِهِ وَخُرُوجِهِ أَوْ عَلَى وَجْهِ كِفَايَةِ الْمُؤَنَةِ لِصَاحِبِهِ فَلَا بَأْسَ بِهَذَا فِي الْأُمُورِ جَمِيعًا عَلَى مَا سَمِعْتُ مِنْ مَالِكٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ، وَلَوْ كَانَ مَكْرُوهًا أَنْ يَشْتَرِيَهَا مَنْ أَعْرَاهَا مِمَّنْ اشْتَرَاهَا لَكَانَ مَكْرُوهًا لِمَنْ اشْتَرَى الثَّمَرَةَ أَنْ يَشْتَرِيَ مَا أَعْرَاهَا بِأَنْعُهُ، فَهَذَا يَذْكَرُ وَهَذَا أَشَدُّ الْكَرَاهِيَةِ، وَلَكِنْ لَا بَأْسَ بِهِ، وَقَدْ قَالَ بَعْضُ كِبَارِ أَصْحَابِ مَالِكٍ: إِنَّ الْعَرِيَّةَ لَا يَجُوزُ شِرَاؤها لِمَنْ أَعْرَاهَا إِلَّا لِمَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنَ الْمَضَرَّةِ مِنَ الدُّخُولِ عَلَيْهِ فِي حَائِطِهِ فَصَارَ مَا كَانَ مِنْهُ مِنَ الْمَعْرُوفِ مَضَرَّةً تَدْخُلُ عَلَيْهِ فَأَرْخَصَ لَهُ فِي نَفْيِ الْمَضَرَّةِ وَالْإِقَائِهَا، وَلِذَلِكَ يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَشْتَرِيَ النَّخْلَةَ تَكُونُ فِي حَائِطِهِ وَإِنْ كَانَ أَصْلُ مِلْكِهَا لَيْسَ عَلَى عَرِيَّةٍ تُشَبِّهُ ذَلِكَ لِمَا يُخَافُ مِنْ إِدْخَالِ الْمَضَرَّةِ عَلَى صَاحِبِ الْعَرِيَّةِ فَلِذَلِكَ جَوَّزَ أَمْرَ صَاحِبِ النَّخْلَةِ وَخَفَّفَ وَلَيْسَ بِحِمْلِهِ قِيَاسٌ وَلَكِنَّهُ ¹¹⁵ مُوضِعُ تَخْفِيفٍ.

Zihar:

قَالَ سَحْنُونُ وَقَالَ غَيْرُهُ مِنْ كِبَارِ أَصْحَابِ مَالِكٍ لَا تَكُونُ حَرَامًا إِلَّا تَرَى أَنَّهُ إِنَّمَا بَنَى عَلَى أَنَّ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ الظَّهَارَ لَمْ يَكُنْ قَبْلَهُ أَحَدٌ يُقَاسُ بِقَوْلِهِ وَلَمْ يَكُنْ كَانَ قَبْلَهُ مِنَ الظَّهَارِ شَيْءٌ يَكُونُ هُوَ أَرَادَهُ وَلَا نَوَاهُ وَقَدْ حَرَّمَ بِأَمْرِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ النَّظَاهِرَ، وَقَدْ كَانَتْ النِّيَّةُ مِنْهُ عَلَى مَا أَخْبَرْتَنِي مِنْ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ تَظَاهَرَ حِينَ قَالَ مَا قَالَ اللَّهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي قَوْلِهِ ¹¹⁶ كِفَارَةَ النَّظَاهِرِ، وَقَدْ أَرَادَ النَّحْرِيمَ فَلَمْ يَكُنْ حَرَامًا إِنْ حَرَّمَهَا وَجَعَلَهَا كَظْهَرٍ أَمَّهُ

Namazın Vakti:

قَالَ سَحْنُونُ قَالَ ابْنُ الْقَاسِمِ: قَالَ مَالِكٌ: أَحَبُّ مَا جَاءَ فِي وَفْتِ صَلَاةِ الظُّهْرِ إِلَيَّ قَوْلُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنْ صَلُّوا

¹¹³ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, II, 215.

¹¹⁴ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, II, 115.

¹¹⁵ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, III, 287.

¹¹⁶ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, II, 308.

الظُّهْرَ وَالْفَيْءُ ذِرَاعُ قَالَ ابْنُ الْقَاسِمِ قَالَ مَالِكٌ: وَأَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يُصَلِّيَ النَّاسُ الظُّهْرَ فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ وَالْفَيْءُ ذِرَاعُ، قَالَ: وَإِنَّمَا يُقَاسُ الظِّلُّ فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ لِأَنَّهُ مَا دَامَ فِي نُقْصَانٍ فَهُوَ غَدَوَةٌ بَعْدَ فَإِذَا مَدَّ ذَاهِبًا فَمِنْ تَمَّ يُقَاسُ ذِرَاعُ مِنْ ذَلِكَ الْمَوْضِعِ فَإِذَا كَانَ الْفَيْءُ ذِرَاعًا صَلَّوْا الظُّهْرَ حِينَ بَقِيَ الْفَيْءُ ذِرَاعًا، قَالَ مَالِكٌ: وَقَدْ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رُبَّمَا رَكِبَ فِي السَّفَرِ بَعْدَمَا يَفِيءُ الْفَيْءُ ذِرَاعًا فَيَسِيرُ الْمِيلَيْنِ وَالثَّلَاثَةَ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ الظُّهْرَ¹¹⁷.

Erkek Cinsel Organının Diyeti:

قُلْتُ: أَرَأَيْتَ مَا قُطِعَ مِنْ طَرَفِ الْحَشْفَةِ، أَيُّ شَيْءٍ فِيهِ، أَبِحْسَابِ الذَّكَرِ أَمْ إِنَّمَا يُقَاسُ مِنَ الْحَشْفَةِ، فَيُجْعَلُ عَلَى الْجَانِي؟¹¹⁸ بِحِسَابِ مَا يُصِيبُ مَا قُطِعَ مِنَ الْحَشْفَةِ مِنَ الدِّيَةِ

قَالَ: إِنَّمَا تُقَاسُ الْحَشْفَةُ، فَيَنْظَرُ إِلَى مَا قُطِعَ مِنْهَا فَيُقَاسُ، فَمَا نَقَصَ مِنَ الْحَشْفَةِ كَانَ عَلَيْهِ بِحِسَابِ ذَلِكَ مِنَ الدِّيَةِ

قُلْتُ: وَلَا يُقَاسُ مِنْ أَصْلِ الذَّكَرِ

¹¹⁸ قَالَ: لَا

Gözler ve kulakların görme ve duyma kaybı:

مَا جَاءَ فِي قِيَاسِ النُّقْصَانِ فِي بَصَرِ الْعَيْنِ وَسَمْعِ الْأُذُنِ

قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّهُ تُوضَعُ لَهُ الْبَيْضَةُ أَوْ الشَّيْءُ فِي مَكَانٍ. فَإِنْ أَبْصَرَهَا حُوِّلَتْ إِلَى مَوْضِعٍ آخَرَ ثُمَّ إِلَى مَوْضِعٍ آخَرَ، فَإِنْ كَانَ قِيَاسُ ذَلِكَ سَوَاءً أَوْ يُشَبِّهُ بَعْضُهُ بَعْضًا صَدَقَ، وَكَذَلِكَ قَالَ لِي مَالِكٌ.

قُلْتُ: فَالْسَّمْعُ كَيْفَ يُقَاسُ

¹¹⁹ قَالَ: يُخْتَبَرُ بِالْأَمَكْنَةِ أَيْضًا حَتَّى يُعْرَفَ صِدْقُهُ مِنْ كَذِبِهِ

Sağ omzu kesik adamın sağlam adamın sağ tarafını dirsekten itibaren kesmesi:

قُلْتُ: فَإِنْ كَانَ الْمَشْجُوعُ إِنَّمَا أَخَذَتْ الْمُوضِحَةُ نِصْفَ رَأْسِهِ، وَهِيَ مِنَ الشَّجَاجِ تَبْلُغُ مَا بَيْنَ قَرْنَيْهِ؟ قَالَ: يُقَاسُ لَهُ بِقَدَرِهِ¹²⁰. فَيَشُقُّ مِنْهُ بِقَدَرِهِ، كَانَ ذَلِكَ أَقَلَّ مِنْ قَدَرِ ذَلِكَ مِنْ رَأْسِ الْجَارِحِ أَوْ أَكْثَرَ

2.1.1.2. Usûlî Kıyas İçin Kullanıldığı Yerler

Mestler üzerine mesh etmek:

¹¹⁷ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 156.

¹¹⁸ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, IV, 562.

¹¹⁹ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, IV, 639.

¹²⁰ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, IV, 655.

Mest üzerine mest giyilmesi durumunda abdest bozulduğunda tek meste mest giyildiğinde üzerine mesh edildiği gibi üst üste iki mest giyildiğinde de aynı şekilde her iki mest üzerine de mesh edilmelidir.¹²¹

Bilindiği üzere mest giyildiği takdirde süresi doluncaya kadar abdest alınırken mest üzerine mesh edilmesi yeterlidir. Bundan hareketle mest üzerine mest giyen kimsenin de her ikisinin de üzerine mesh etmesi gerekmektedir.

Efendisinin cariyesinin kız kardeşini satın alması veya onunla evlenmesi:

Efendisinin ilişkiye girdiği cariyesinin kız kardeşini nikâhlanması durumunun kardeşleri milk-i yemin yoluyla nikâh altında toplaması Allah Teala'nın kardeşleri nikâhta bir arada tutmayı yasakladığı ayetine kıyas etmeliyiz ki buna göre yapılan bu akit inikat olmaz.¹²²

Mahremleri aynı anda nikâh altına almak Nisa Suresi 23. ayette yasaklanmıştır. İlişkiye girdiği cariyesinin kız kardeşini nikâhlanması bu ayeti kerimeye kıyasen yasaklanmıştır. Burada illet *el-cem'u beyne'l-mahremeyndir*. Burada vad' aynı illeti taşıdığından nikâh akdine kıyas edilmiş ve aynı hüküm verilmiştir.

2.1.2. Şibh ve Türevleri (شبه، اشبه، يشبه)

Gayri Müslim Müdebberin Müslüman Olması:

İmam Malik'in Hristiyan birinin Hristiyan bir köle alması sonra onu müdebber kılması ardından kölenin Müslüman olması durumunda kölelikten çıkıp ücretli çalışan olduğu görüşünden hareketle Hristiyan biri Müslüman bir köleyi müdebber kılması halinde köle ücretli çalışan konumuna terfi edecektir.¹²³

Tedbir kölelik türlerinden biridir. Müdebber ise azat olması efendisinin ölümüne bağlanan köleye verilen isimdir. Kölelikten çıkması muhtemel olduğu için ahkam açısından diğer köle türlerinden daha avantajlıdır.

¹²¹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 142.

¹²² İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 381.

¹²³ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 526

Müslüman bir köle müdebber olduğunda efendisi ölene kadar ücretli olarak hizmet eden işçi konumuna terfi etmektedir. Bu görüşün dayanağı İmam Malik'in Hristiyan bir kölenin efendisi müdebber kıldıktan sonra Müslüman olması halinde ücretli hizmetli konumuna yükseldiğini belirtmesidir. Burada illet Müslüman ve müdebber olmasıdır.

Nakitle Yapılan Alışverişte Ücretin Ödenmemesi:

Nakitle yapılan alışverişlerde alıcı ile satıcı arasında ücretin ödenip ödenmediği konusunda ihtilaf olması durumunda be'y sarfa kıyas edilir.¹²⁴

Nakitle yapılan alışverişlerde alıcı ile satıcı arasında ücretin ödenip ödenmediği konusunda anlaşmazlık çıktığı takdirde sarf akdinde satıcının sözü geçerli olduğu gibi be'y akdinde de satıcının sözüne itibar edilir.

2.1.3. Bimenzile (بمنزلة)

Kadının Velisinden İzinsiz Nikâhlanması

Efendisinden izinsiz nikâh akdi yapan ve zıfaf gerçekleştiren köle ancak efendisi razı olduğunda muhsan sayılmaktadır. Dolayısıyla velisinin izni olmaksızın nikâh yapan kadın da ancak velisinin ya da devlet başkanının izniyle muhsan olacaktır.¹²⁵

Cariye ya da kölenin tasarruf yetkisi efendisinin iznine bağlıdır. Çünkü kölelik hukukunda efendi karar mekanizmasının bizzat kendisidir. Bu sebeple kölenin nikâh akdinin nafiz olabilmesi efendinin iznine bağlıdır. Bekar bayan da velisinin izni olmaksızın nikâh akdi yapamaz, yapsa bile bu nikâhın geçerliliği ancak velisinin iznine bağlıdır. Aralarındaki benzerlik her ikisinin de akit yapma yetkisine sahip olmamalarıdır.

Mükatep Kölenin Başka Bir Mükatebi Öldürmesi:

Mükatep köle başka bir mükatep köleyi öldürdüğünde sorumluluk alışverişte (tazmin

¹²⁴ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, III, 93.

¹²⁵ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 207

yükümlülüğü mükatebe ait) olduğu gibi efendisine değil mükatebin kendisine aittir.¹²⁶

Mükatep köle alışveriş yaptığında tazmin yükümlülüğü kendisine aittir. Dolayısıyla işlediği cinayette kısas ya da diyet yükümlülüğü de kendisine aittir. Öldürdüğü kimsenin kendi statüsünde olması sonucu değiştirmez. Burada illet mükellefiyettir.

2.1.4. Seva (سوى)

Cariyenin Efendisinden İzinsiz Nikâh Yapması.

Efendisinin izni olmadan kendisini satan cariyenin satım akdinin efendisi izin verdiği takdirde geçerli olduğu gibi efendisinin izni olmadan nikâh akdi yapan cariyenin nikâh akdinin efendisinin izin vermesi durumunda geçerli olacağı.¹²⁷

Cariye üzerinde tasarruf yetkisi ve bu yetkileri kullanma izni efendisine aittir. Yaptığı hukuki işlemler efendisi izin verdiği takdirde geçerli olur. Efendisinin izni olmadan kendisi üzerinde alışveriş akdi yapan cariyenin bu işleminin geçerli olabilmesi ancak velisinin izin verdiği takdirde mümkün olur. Aynı şekilde gerçekleştirdiği nikâh akdi de efendisinin izniyle nafiz olmaktadır.

Borçların ve Alacakların Zekâtı:

Nisaba ulaşmış ve üzerinden bir yıl geçmiş zekâta tabi sermayenin kârı nisaba ulaşmış olup olmaması fark etmeksizin fâideye kıyasen sermayeye eklenmek suretiyle zekâta tabi tutulur.¹²⁸

Nisaba ulaşmış ve bir yıl geçmiş sermayenin zekâtı verilirken ondan elde edilen kar nisaba ulaşmış olmasına bakılmaksızın mevcut sermayeye eklenerek zekâtı verilmektedir. Bir maldan elde edilen gelir ya da fazlalıkların tamamında durum aynıdır.

2.1.5. Misl (مثل)

Efendisinin Cariyeyi İstibrası

¹²⁶ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 624.

¹²⁷ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 124

¹²⁸ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 319.

Efendisinin uzaklaşması durumunda cariye hakkında yapılan işlemler alışverişe kıyas edilmelidir.¹²⁹

Efendisi satın aldığı cariye'nin hamile olup olmadığını anlayıncaya kadar ondan uzaklaşmak durumundadır. Çünkü hamile olması durumunda nesebin kime ait olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Efendinin cariyesini istibra etmesi durumunda yapılan işlem sadece alım satımdan ibarettir. Bundan dolayı verilecek hükümler bey' akdine kıyasen verilmelidir. Burada herhangi bir somut hükümden bahsetmemekle birlikte genel bir prensip şeklinde kıyasa temas edilmektedir.

Ham Hurmada Musakat Akdi Yapılması:

O yıl mahsulü kendisine ait olmak üzere beş yıllığına musakat akdi yapan kimsenin bir yıl sonra geliri bahçe sahibine devretmesi durumunda kalan dört yılın gelirinin bahçe sahibine ait olması durumu, sahibiyle beraber çalışmak üzere iki duvar işi satın alıp, ikisini beraber yapmak kaydıyla yarısını iki yılda bitirmek üzere anlaştıktan sonra duvarın yarısını sahibine iade eden kimsenin işlemine kıyasen cevaz verilmemektedir.¹³⁰

İkisini de beraber yapmak üzere iki duvar yapımını iki yılda bitirmek için anlaştıktan sonra yarsını sahibine iade etmek caiz değildir. Çünkü tarafların muhayyerliği akit esnasında geçerlidir. Mutabakata varıldıktan sonra akit bağlayıcıdır. Herhangi bir kusur ya da eksiklik olmadan akit tek taraflı feshedilemez ya da değiştirilemez.

Bu sebeptendir ki o yıl mahsulü kendisine ait olmak kaydıyla beş yıllığına musakat akdi yapan kimse bir yıl sonra geliri bahçe sahibine devretmesi halinde kalan dört yıllık gelir bahçe sahibine aittir. Herhangi bir değişikliğe gidilemez.

Kuyu ve kanalizasyon kazılması veya tuzak kurulması:

Müdebber köle birini öldürdüğünde cinayetten sonra doğan çocuk hizmetli/uşak sayılarak kısasa ya da diyete dahil edilmemektedir.¹³¹

Müdebber efendisi öldükten sonra hürriyetine kavuşan köleye verilen isimdir.

¹²⁹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 371.

¹³⁰ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, III, 577.

¹³¹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 673.

Müdebber kölenin nihai olarak kölelikten terfisi söz konusu olduğu için evladı köle değil hizmetli statüsündedir ve kıyasa ya da diyete dahil edilmez.

2.1.6. Kezalik (كذلك)

Borçların Zekatı:

Mukaraza akdinde elde edilen kârın fâideye kıyasen bir yıl sonra zekata tabi olması.¹³²

Mukaraza akdi karını kendisine almak üzere bir kimseye satması için bir mal teslim etmektir. Yapılan mukaraza akdinde kar mal sahibine değil satım işlemi yapan tarafa aittir. Üzerinden bir yıl geçtikten sonra fâidede olduğu gibi o da zekata tabidir.

Efendisinin Cariyeyle Mükateb Anlaşması Yapması ve Çocuğunu Şart Koşması:

İmam Malik cariyenin azat edilip karnındaki çocuğun istisna edilmesini caiz görmemiştir. Dolayısıyla cariyesiyle mükateb anlaşması yapan birinin karnındaki çocuğu istisna etmesine izin verilmemektedir.¹³³

İmam Malik'e göre cariyeye azat edilirken karnındaki çocuk da azat edilmiş sayılmaktadır. Azat ederken istisna edilmediği gibi mükateb anlaşması yaparken de çocuğu cariyeden ayıramaz.

2.1.7. Ke/Kema (ك/كما)

Haccın İkinci Kısmı:

İhramlı iken ya da ihramsız bir şekilde harem bölgesindeyken vahşi hayvan yumurtasını telef eden kimsenin hamile kadına tekme atarak çocuğunun düşmesine kıyasen annenin diyetinin onda birini vermesinin gerekmesi.¹³⁴

Anne karnındaki bir ceninin hataen ölümüne sebep olan kimse annesinin diyetinin onda birini vermekle yükümlüdür. Bundan hareketle harem bölgesinde vahşi hayvan yumurtasını telef eden kimsenin de o hayvanın annesini öldürdüğünde alacağı cezanın

¹³² İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 329.

¹³³ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 460

¹³⁴ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 446.

onda biriyle mükelleftir.

Mükatebin borçlu ya da cinayet işlemiş olarak ölmesi:

Cinayet işlemiş ve diyet yükümlülüğü ile ölen mükatep kölenin diyet borcu efendisine aittir ve efendi muhayyerdir. Çünkü buluğa ermemiş bir çocuk cinayet işleyip öldüğünde diyet yükümlülüğü babadadır ve baba ödeme konusunda muhayyerdir.¹³⁵

Yukarıdaki diyet meselesinde mükatep köle eda ehliyetine tamamen haiz olamaması açısından buluğa ermemiş çocuğa benzetilmektedir. Dolayısıyla baba muhayyer olduğu gibi efendi de muhayyer sayılmaktadır.

Tavafta Kur'an, hadis ya da şiir okumak:

İmam Mâlik'e göre sahih hac esnasında Safa ve Merve arasında sa'y yapmayı terk eden kimse hatırladığında yapması gerekmektedir. Fasit hacda da aynı hüküm geçerlidir.¹³⁶

Hacda sa'y yapmak Mâlikî mezhebine göre farzdır. Farzları ibadetlerin olmazsa olmazlarıdır. Unutulduğu takdirde ibadet sonlanmadan hatırlandığı anda yapılmalıdır. Burada sahih hacda sa'yı unutmanın hükmüne fasit hacda sa'yı unutmak kıyas edilmiştir.

2.1.8. Yedullu (يدل)

Sil'a (Ölçekle Yiyecek) Satımında Alıcı ve Satıcının Muhayyerliği:

İmam Malik'in satım akdi esnasında üçüncü bir şahsın rızasının şart koşulmasını kabul etmemesine kıyasen satım akdi sırasında üçüncü bir şahsın muhayyer kılınamayacağı.

137

İmam Mâlik'e göre alışverişte taraflar dışında üçüncü bir şahsın rızası şart konulamaz. Bundan hareketle satım akdi sırasında üçüncü bir şahıs muhayyer de kılınamaz. Burada illet her iki meselede bahsi geçen şahsın akitte taraf olmamasıdır.

¹³⁵ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 626.

¹³⁶ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 447.

¹³⁷ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, III, 214.

2.1.9. Yübeyyinu (بين)

Umre ya da Haccın Kazasının Bozulması:

İmam Malik'in Ramazan orucunu bozan kimsenin kazasını bozması durumunda iki gün oruç tutması gerektiği görüşünden hareketle haccın kazasını bozan bir kimsenin iki defa haccetmesi gerektiği.¹³⁸

İmam Malik Ramazan orucunun kazasını bozan kimsenin ikisinin de kazasını tutması gerektiği görüşündedir. Bundan hareketle haccın kazasını bozan kimsenin de iki defa haccetmesi gerekmektedir. Burada illet kazanın bozulmasıdır.

2.1.10. Herhangi Bir Kavram Kullanılmaksızın Yapılan Kıyaslar

Müdevvene üzerinde yaptığımız incelemeler ve okumalar sırasında herhangi bir harf ya da kelime kullanmaksızın kıyas yapıldığına şahit olmaktadır. Eser içerisindeki kıyasları tespit ederken kavramlar üzerinden hareket ederek araştırma yaptık. Ancak bu araştırmalar sonucunda ulaştığımız bulguları incelerken herhangi bir kavram belirtmeden kıyas yapıldığı gerçeğiyle karşılaşmaktayız.

Süt Kardeşlik Vaki Olmayan Emzirme:

[مَا لَا يَحْرُمُ مِنَ الرِّضَاعَةِ]

قُلْتُ: أَرَأَيْتَ لَوْ أَنَّ صَبِيَّتَيْنِ غُذِّيَا بِلَبَنِ بَهِيمَةٍ مِنَ الْبَهَائِمِ، أَتَكُونَانِ أُخْتَيْنِ فِي قَوْلِ مَالِكٍ

قَالَ: مَا سَمِعْتُ مِنْ مَالِكٍ فِي هَذَا شَيْئًا وَلَكِنْ أَرَى أَنَّهُ لَا تَكُونُ الْحُرْمَةُ فِي الرِّضَاعِ إِلَّا فِي لَبَنِ بَنَاتِ آدَمَ، أَلَا تَرَى أَنَّهُ يُبَلِّغُنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ قَالَ فِي رَجُلٍ أَرْضَعَ صَبِيًّا وَدَرَّ عَلَيْهِ: إِنَّ الْحُرْمَةَ لَا تَقَعُ بِهِ وَإِنَّ لَبَنَ الرَّجَالِ لَيْسَ مِمَّا يَحْرُمُ

İmam Malik'in “sizi emziren anneleriniz” diye buyurmasına kıyasen aynı hayvandan süt emen iki kişi arasında süt kardeşliğinin vaki olmaması.¹³⁹

Kıbleye Karşı Def'i Hacet:

[اسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ لِلْغَائِطِ وَالْبَوْلِ]

¹³⁸ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 417.

¹³⁹ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, II, 303

قُلْتُ: أَيَجَامِعُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ فِي قَوْلِ مَالِكٍ

قَالَ: لَا أَحْفَظُ عَنْ مَالِكٍ فِيهِ شَيْئًا وَأَرَى أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ لِأَنَّهُ لَا يَرَى بِالْمَرَا حِيضَ بَأْسًا فِي الْمَدَائِنِ وَالْقُرَى وَإِنْ كَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْقِبْلَةِ.

İmam Malik tuvaletlerin kibleye doğru yapılmasında sakınca görmemiştir. Kibleye karşı ilişkiye girilebilmesi de bu görüşe kıyasen caiz görülmüştür.¹⁴⁰

Hırsızlık:

[فِي رَجُلٍ سَرَقَ مَا يَجِبُ فِيهِ الْقَطْعُ فَطَفِرَ بِهِ وَقِيمَتُهُ مَا لَا يَجِبُ فِيهِ الْقَطْعُ]

قَالَ ابْنُ الْقَاسِمِ: وَإِنَّمَا قَالَ مَالِكٌ تُقَطَّعُ فِي وَزْنِ رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا إِذَا سَرَقَ الذَّهَبَ بِعَيْنِهِ وَإِنْ كَانَتْ قِيمَتُهُ أَقَلَّ مِنْ ثَلَاثَةِ دَرَاهِمٍ، لِأَنَّهُ جَاءَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : «الْقَطْعُ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا». وَإِنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَتَبَ: مَنْ بَلَغَتْ سَرَقَتُهُ رُبْعَ دِينَارٍ فَصَاعِدًا قُطِعَ. وَإِنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا طَالَ عَلَيَّ وَمَا نَسِيتُ الْقَطْعَ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا. قَالَ ابْنُ الْقَاسِمِ: وَلَوْ لَمْ أَقْطَعُهُ فِي وَزْنِ رُبْعِ دِينَارٍ ذَهَبًا، إِذَا سَرَقَ الذَّهَبَ مَا قَطَعْتُهُ لَا فِي ثُلُثٍ وَلَا فِي نِصْفٍ وَلَا فِي الدِّينَارِ كُلِّهِ إِذَا كَانَتْ قِيمَتُهُ أَقَلَّ مِنْ ثَلَاثَةِ دَرَاهِمٍ. وَلَقَدْ أَتَى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، وَصَرَفُ النَّاسِ ثُلُثُ دِينَارٍ أَقَلَّ مِنْ ثَلَاثَةِ دَرَاهِمٍ، إِنَّمَا صَرَفُهُمْ سَبْعَةَ دَرَاهِمٍ وَثَمَانِيَةَ دَرَاهِمٍ.

İmam Malik Hz Peygamber'in hırsızlıkta “el kesme cezası dinarın çeyreği ve daha fazlasındadır” hadisine kıyasen çalınan malın el kesme cezası gerektirmesi için en az üç dirheme ulaşmasını gerekli görmüştür.¹⁴¹

2.2. Kullanım Alanına Göre Kıyaslar

2.2.1. İbadetlerde Kıyas Uygulamaları

Haceru'l-Esved'i Selamlarken Ellerin Havaya Kaldırılması:

Çocuğu ile birlikte hac yapan bir kimse namaza kıyasen aynı anda hem çocuğunun yerine hem de kendisinin yerine tavaf yapamaz.¹⁴²

Namaz kişinin aynı anda hem kendisi hem de başkası adına icra edebileceği bir ibadet değildir. Beden ile yapılan ibadetler aynı anda iki kişi adına yapılamaz. Bu sebeptendir ki

¹⁴⁰ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 117

¹⁴¹ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, IV, 558.

¹⁴² İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 399.

çocuğu ile hacca giden bir baba çocuğunun yerine ve kendi yerine aynı anda tavaf yapamaz. Önce kendi yerine daha sonra çocuğunun yerine yapması gerekmektedir. Çünkü hacın rükünlerinden olan tavaf da bedeni bir ibadettir.

Yemin Kefaretinde Köle Azadı

Zıhar kefaretinde köle azat etme gerekli olduğu gibi yemin kefaretinde de gereklidir. Yemin kefaretinde de zıhar ve kefaret borcu ile ölen kimsede olduğu gibi kefaret mükellef dışındakiler tarafından ödenebilmektedir.¹⁴³

Burada yemin kefareti ile zıhar kefareatine Allah Teâla'nın aynı hükümleri verdiği hatırlatılmaktadır. Buradan hareketle yemin kefaretinin zıhar kefareatine kıyas etmek gerektiğinden aynı şekilde keffaret borcu ile ölen kimsenin yakınları tarafından ödenmesi caizdir.

Yolcunun Namazı Kısaltması:

Seferi kimsenin yolculuktan döndüğünde güneş henüz batmamışsa ikindiye dört öğleyi ise iki rekât kılmamasının karada ya da denizde yolculuk yapılması arasında bir fark gözetilmemesi.¹⁴⁴

Karada seferi olan bir kimse için geçerli olan hükümler denizde yolcu olan kimse için de aynen geçerlidir. Bundan dolayı denizdeki yolcu da karadaki yolcu gibi güneş henüz batmamışsa öğleyi dört ikindiye ise iki rekât kılar. Bilindiği gibi seferi kimse farzları iki olarak kılmaktadır. Ancak burada seferin bitişinde ikindinin vakti henüz çıkmadığı için ikindinin farzını tamamen kılar.

Tavafta Kur'an, Hadis ya da Şiir Okunması:

İmam Malik'in farz olan beş vakit namaz dışında tavafın yarıda kesilemeyeceğini ifade etmiştir. Malik'in bu görüşünden hareketle cenaze namazı için de tavaftan çıkılamaz.¹⁴⁵

Tavaf namaz gibi yarıda kesilemeyen eğer ara verildiyse iade edilmesi gereken bir

¹⁴³ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 596.

¹⁴⁴ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 207.

¹⁴⁵ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 426.

ibadettir. Yalnızca beş vakit namaz için yarıda kesilebilir. Cenaze namazı da farz bir namaz olduğundan tavaf arasında cenaze namazı kılınabilir.

Ödemek İçin Yemin Ettiği Meblağı Sadaka ya da Hibe Vermesi

Ödemek için yemin ettiği meblağı sadaka ya da hibe veren kimseye kıyasen vedia olarak veren kimsenin yemininden çıkmamış olması.¹⁴⁶

Ödemek için yemin edilen tutar hakkında gelir getiren ya da yarar sağlayan bir tasarrufta bulunulduğunda yemin bozulur ve kefarete gereklidir. Vedia da sadaka ve hibe gibi maddi yarar ya da gelir sağlamayan bir işlemdir. Dolayısıyla bu meblağı vedia olarak vermek yeminden çıkarmaz ve kefarete gerekmez.

2.2.2. Muamelatta Kıyas Uygulamaları

Mahremlerle Nikâhlanması:

İmam Malik'e göre annesiyle zina yapan kişinin daha sonra kızıyla nikâh yapması mekruhtur. Bundan dolayı kayınvalidesiyle bilmeden nikâhlanan kimsenin evliliği de mekruhtur.¹⁴⁷

İmam Malik'e göre iki kız kardeşi cariye edinmiş kimse ancak başka bir satım akdinden sonra milkinde kalanla ilişkiye girebilmektedir. Bundan dolayı iki kız kardeş cariyeden biriyle nikâh yapan kimsenin diğeriyle (cariyesiyle) ilişkiye girmesi yasaktır.¹⁴⁸

İster nikâh akdi olsun ister zina olsun vad' konusunda kardeş, hala yeğen, teyze yeğen, anne kız ya da nine torun gibi kadın mahremlerin nikâhla bir arada tutulamayacağı Nisa Suresi 23. ayette Şâri tarafından belirtilmiştir. Bu ayette belirtilen hükümden yola çıkarak nikâh ve zina vad' illetini içermesinden dolayı birbirine kıyaslanmış, aynı hüküm verilmiştir.

Elbisede Selem:

İmam Malik'e bir avuç(tutam) dirhem satan adamın durumu sorulduğunda tarladaki

¹⁴⁶ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 613.

¹⁴⁷ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 197

¹⁴⁸ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 199

mahsul satılırken mahsulün görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı (akit esnasında) avuç görüldüğü zaman satım akdini yapmasında bir sakınca yoktur.¹⁴⁹

Tarladaki mahsul satılırken garara sebebiyet vermemesi için sedd-i zeria gereği mahsulün yerinde görülmesi gerekir. Aynı şekilde tutam, avuç, kulaç gibi sınırı kesin olmayan ölçülerin akit esnasında veya öncesinde görülmesi gerekmektedir.

Müdevvene üzerindeki kıyasların büyük çoğunluğu Abdurrahman b. Kasım'a aittir. Burada bahsi geçen mesele İmam Malik'e ait nadir kıyaslardandır.

2.2.3. Ukubatta Kıyas Uygulamaları

Hastalık sebebiyle azat edilen kölenin efendisi ölmeden cinayet işlemesi:

Efendisinin “ben öldükten sonra azat edin” dediği kölenin efendisinin ölümünden sonra henüz azat edilmeden cinayet işlerse müdebberde olduğu gibi efendisi öldükten sonra hür sayılır ve cinayet yükümlülüğü kendisine aittir.¹⁵⁰

Bilindiği üzere müdebber köle efendisinin ölümüyle hürriyetine kavuşmaktadır. Efendisi varislerine azat edilmesi konusunda vasiyette bulunan köle de efendisinden sonra hür olması açısından müdebber ile aynı konumdadır. Dolayısıyla müdebberde olduğu gibi azat edilmeden cinayet işlediğinde sorumluluk tamamen kendisine aittir.

Kölenin Cinayet İşlemesi (Kuyu ya da Kanalizasyon Kazılması):

Müdebber köle (kazdığı kuyudan dolayı) birinin ölümüne sebep olsa cinayetten sonra doğan çocuk hizmetli/uşak sayılarak kısasa ya da diyete dahil edilmemektedir.¹⁵¹

Müdebber köle efendisinin vefatından sonra kölelikten çıkacağından dolayı doğacak çocuğu köle kabul edilmez. Hizmetli ya da uşak gibi ücretli çalışan sayılır. Hür insanlar gibi muamele göreceğinden mal statüsünde değildir ve babasının işlediği cinayetten muaftır.

¹⁴⁹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, III, 115.

¹⁵⁰ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 588.

¹⁵¹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 673.

2.3. Türlerine Göre Kıyaslar

2.3.1. Dayanağı Açısından Kıyaslar

2.3.1.1. Şebeh Kıyasları

Kölesinden Cariye Satın Alan Adamın Cariyeyi İstibrası:

Tüccar bir köleden cariye satın alan bir adama cariyesini istibra etmesi gerektiğini alışverişe benzetmesi.¹⁵²

Kölesinden cariye satın alan bir efendinin cariyenin hamile olup olmadığını anlamak için cariyesinden uzaklaşması gerekmektedir. İstibra ettiği takdirde normal bir alışveriş akdine benzemektedir ve hükümler aynen geçerlidir.

Haram bir Mehir Karşılığında Nikâh Akdi Yapılması:

Şarap karşılığında nikâh akdi yapıldığında zifaf gerçekleşmemiş ise nikâh geçerlidir ve kadın mehr-i misl alır. Çünkü anne karnındaki cenin benzemektedir.¹⁵³

Anne karnındaki cenin henüz dünyada yoktur. Ancak doğduktan sonra var olur. Buna rağmen miras gibi lehine olan meselelerde hak sahibidir.

Şarap karşılığında yapılan nikâh da in'ikad şartlarını sağlamış ve akit meydana gelmiştir. Kadının lehine olan mihir değiştirildiği takdirde nikâh geçerli olur. Şarap yerine mehr-i misl verilir.

Mestler Üzerine Mesh Etmek:

Mest üzerine mest giyilmesi durumunda abdest bozulduğunda tek meste kıyaslanarak her iki mestin üzerine de mesh edilmesi gerektiği.¹⁵⁴

Üst üste iki mest giyen kimse tek mest giyen kimse ayağındaki mestin üzerine mesh ediyorsa aynı şekilde o da ayağındaki her iki mest üzerine mesh yapar.

¹⁵² İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 371

¹⁵³ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 147

¹⁵⁴ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 114.

2.3.1.2. İlet Kıyasları

Umre ya da Haccın Kazasının Bozulması:

İmam Malik'in Ramazan orucunu bozan kimsenin kazasını bozması durumunda iki gün oruç tutması gerektiği görüşünden hareketle haccın kazasını bozan bir kimsenin iki defa haccetmesi gerektiği¹⁵⁵

İmam Malik'e göre bir kimse Ramazan orucunun kazası bozulduğunda orucun kazası ve bozulan kazasının kazası eda edilmelidir. Bu sebeptendir ki İbnu'l Kasım haccın kazasını bozan kimsenin de oruç da olduğu gibi iki defa haccetmesi gerektiğine hükmetmiştir.

İtikâfa Giren Kimsenin Gece ya da Gündüz Cinsel Münasebette Bulunması:

İtikâfta olan kimsenin itikafta olduğunu unutmak suretiyle gece ya da gündüz eşiyle cinsel münasebette bulunmasının zihara kıyasen kefarete gerektirmesi ve itikafın yeniden başlaması gerektiği.¹⁵⁶

Zihar erkek, eşini kendi mahremlerine ya da onların uzvuna benzeterek eşiyle münasebeti kendisine yasaklamasıdır ki bu Mücadele Suresi 2-4. Ayetlerde yasaklanmış ve kefaretle rücu edilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. İtikâfta da normalde helal olan durumları kişinin kendisine yasaklaması söz konusu olduğundan İbnu'l-Kasım'a göre bu yasağı çiğneyen kimsenin ziharda olduğu gibi kefarete ödemesi icap etmektedir.

Borçların ve Alacakların Zekâtı:

Nisaba ulaşmış ve üzerinden bir yıl geçmiş zekata tabi sermayenin zekatı verildikten sonra kârının üzerinden bir yıl geçtikten sonra nisaba ulaşmış olup olmaması fark etmeksizin sermayeye eklenmek suretiyle zekata tabi tutulması.¹⁵⁷

Nisaba ulaşmış, üzerinden bir yıl geçmiş ve zekatı verilmiş maldan elde edilen kârın asıl mala tabi olduğu için nisaba ulaşıp ulaşmamasına bakılmaksızın zekatı verilmektedir. Çünkü nisaba ulaşan ve üzerinden bir yıl geçen mallar zekâta tabidir. Kâr da sermayeye

¹⁵⁵ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 417.

¹⁵⁶ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 291.

¹⁵⁷ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, I, 319.

ait bir fazlalık olduğundan sermayeye eklenerek hesaplanacak ve nisaba ulaşmış olacaktır.

Akilenin Diyetle Yükümlülüğü:

Yaralamalarda en az üçte bir ve daha fazlasına denk gelecek bir hasarın meydana gelmesi durumunda geçerlidir. Arka arkaya üç darbeye vurulup yarık oluşmaması durumunda bu üç darbe tek darbe kabul edilir ve (kısas uygulanmaz) diyet akileden alınır.¹⁵⁸

İslam ceza hukukunda kasıtsız olarak hataen öldürmelerde ve şibh-i amd olduğu durumlarda caninin ailesi, öldürülen kişinin varislerine ya da şibh-i amd durumunda mağdurun kendisine diyet ödemekle yükümlüdür. Bahsi geçen meselede mevcut yaralama şibh-i amd ifade eden fiil söz konusudur. Dolayısıyla mevcut illeti taşıdığından aynı hükme tabi tutulmuştur.

2.3.2. İspat ve Nefiy Açısından Kıyaslar

2.3.2.1. Tard Kıyasları

Yolculukta Oruç Tutulması:

Ramazan'da hadarî iken orucunu kasten bozan kimseye kefarete gerekmektedir. Aynı şekilde yolcu olduğu halde başladığı ramazan orucunu kasten bozan kimsenin de kefaretle yükümlü olması gerekir.¹⁵⁹

Ramazan'da hadarî ve sağlıklı bir kimsenin oruç tutması farzdır. Seferlik ise bu farzın ruhsatıdır. Kişi yolculuk esnasında isterse orucunu kaza etmek üzere ramazan sonrasına erteleyebilmektedir. Ancak ruhsatı kullanmayıp oruca başlamış ise başladığı ibadeti bitirmekle mükelleftir. Yükümlülük açısından aynı durumda olduklarından kasten oruç bozma illeti her ikisinde mevcuttur. Bu sebeple kefarete yükümlülüğü her ikisinde de açığa çıkmaktadır.

Hırsızlık:

¹⁵⁸ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 573.

¹⁵⁹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 272.

İmam Malik'in Hz Peygamber'in hırsızlıkta “el kesme cezası dinarın çeyreği ve daha fazlasındadır” hadisine kıyasen çalınan malın el kesme cezası gerektirmesi için en az üç dirheme ulaşmasını gerekli görmesi.¹⁶⁰

Hz Peygamber(sav) bir hadis-i şeriflerinde el kesme cezasının uygulanabilmesi için çalınan malın dinarın çeyreğinden fazla değerde olması gerektiğini vurgulamışlardır. Buradan hareketle İmam Malik el kesme cezasının asgarisinin en az üç dirheme ulaşmasını gerekli görmüştür. Eserin içeriğinde yer alan İmam Malik' ait olan nadir kıyaslardandır.

Umre ya da Haccın Kazasının Bozulması:

Bir zarurettten dolayı mikat mahallini geçtikten sonra ihrama giren kimsenin kurban kesmesinin gerekmesine kıyasen umre ya da haccın kazasında hac için nerede ihrama girildiyse o mikat mahallinde ihrama girilmesi gerektiği, mahallin geçilmesi durumunda kurban cezasıyla birlikte haccın kazasının gerekmesi.¹⁶¹

İmam Malik'in Ramazan orucunu bozan kimsenin kazasını bozması durumunda iki gün oruç tutması gerektiği görüşünden hareketle haccın kazasını bozan bir kimsenin iki defa haccetmesi gerektiği.¹⁶²

2.3.2.2. Aks Kıyasları

Aks kıyası diğer mezheplerde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de yaygın kullanılmayan bir türdür. Çünkü tanımlarında da şahit olduğumuz gibi kıyastan maksat bir hükme ulaşmaktır. İhtimaller tüketildiği takdirde ancak aks kıyasına başvurulduğu açıkça gözlenmektedir.

Süt Kardeşlik Vaki Olmayan Emzirme:

İmam Malik “sizi emziren anneleriniz” diye buyurmuştur. Buna kıyasen aynı hayvandan süt emen iki kişi aynı anneden süt emmedikleri için aralarında süt kardeşliği

¹⁶⁰ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, IV, 558.

¹⁶¹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 417

¹⁶² İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 417.

vaki olmaz.¹⁶³

Aynı anneden süt emen kimseler arasında süt kardeşliği vaki olacağından evlilikle ilgili mahremiyet gerçekleşir. Ancak aynı hayvandan süt içen kimseler arasında şartlar gerçekleşmediği için süt hısımlığı gerçekleşmemiştir.

2.3.3. Asıl ve Fer'e Ait Hükümlerin Kuvveti Açısından Kıyaslar

2.3.3.1. Evla Kıyas

Şehidin Kefenlenmesi, Defnedilmesi ve Namazının Kılınması:

Savaş esnasında yaralanıp bir süre yaşayan yiyen içen ve sonrasında vefat eden kimsenin yaralı halde yaşayan alışveriş yapan hayatını idame ettiren kimseye kıyasen cenaze namazının kılınması ve kefenlenmesi gerekmektedir.¹⁶⁴

Savaş esnasında yaralanıp bir süre yaşayan ve sonrasında vefat eden kimse yaralı olarak yaşayıp alışveriş yapan gezen tozan kimseden daha iyi durumdadır. Burada fer' asıldan daha illetin tahakkuku açısından daha üstündür. Bu sebeple uygulanan kıyasın türü evla kıyas olarak adlandırılmaktadır.

Kibleye Karşı Def'i Hacet:

Kibleye karşı ilişkiye girilebilmesi İmam Malik'in tuvaletlerin kibleye doğru yapılmasında sakınca görmemesine kıyasen caiz görülmektedir.¹⁶⁵

İmam Malik tuvaletlerin kibleye karşı yapılmasında herhangi bir sakınca görmemiştir. Bu görüşünden hareketle İbnu'l-Kasım da kibleye karşı ilişkiye girilmesinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Burada asıl tuvaletlerin kibleye karşı yapılmasının cevazıdır. Vad'ın kibleye karşı gerçekleşmesi ise fer'dir. İlet dinen abdest ve gusül gerektiren her iki durumun kible yönünde olmasıdır. Cima necaset illetini tuvaletten daha çok taşımaktadır. Dolayısıyla cünüp insan gusülle büyük ve küçük abdestini yapan abdestle yükümlüdür.

¹⁶³ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 303

¹⁶⁴ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 258.

¹⁶⁵ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 117

2.3.3.2. Edna Kıyas

Teyemmüm:

Vücudunun çoğu yaralı olan kimse vücuduna su dokundurmaya güç getiremeyen mecdur ve mahpusa kıyasen teyemmüm alarak namaz kalabilir.¹⁶⁶

Çiçek hastalığına yakalanmış ya da vücudunda bulaşıcı bir deri hastalığı bulunan kimse cildine su dokunduramadığı için teyemmümle abdest alır. Vücudunun çoğu yaralı olan kimse de su dokunduramayacağı için teyemmüm ile namaz kılabilmektedir. Burada asıl çiçek hastalığı gibi suya tepki veren cilt hastalıkları olan kimse fer ise vücudunun çoğu yaralı olan kimsedir. İlet su dokunduramamaktır. İlet aslında daha kuvvetlidir.

Uyandığında Yorganında Islaklık Bulunması:

Uyandığında yatağında ya da butlarında ıslaklık bulunan kimsenin uyanık iken eşiyle oynayan kimseye kıyasen ıslaklık meni ise gusül mezi ise abdest almasının gerekmektedir.¹⁶⁷

Rüya sebebiyle boşalan kimsenin gusül alması gereklidir. Bu hükmün dayanağı ise uyanırken oynayan ve meni gelen kimsenin gusül alması zorunluluğudur. Her iki meselede de hükmün aynı olması illet birliğinden kaynaklıdır. İlet menidir. İlet aslında daha şiddetli olduğundan yapılan işlem edna kıyasıdır.

2.3.3.3. Müsavi Kıyas

Cuma Günü Alışveriş ve Meşguliyet:

Cuma günü hutbe veren imamın hutbeden sonra ihrama girebilmesi hutbeden önce ihrama girebilmesine kıyasen caizdir.¹⁶⁸

Hükmün temellendirildiği illetin asıl ve fer’de aynı seviyede etkin olduğu kıyas türü müsavi kıyasıdır. Bilindiği üzere cuma günü Cuma namazı vaktinde ibadet dışında bir meşguliyet caiz görülmemiştir. İhrama girmek bir ibadettir ve Cuma vaktinde ihrama

¹⁶⁶ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü’l-Kübra, I, 147.

¹⁶⁷ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü’l-Kübra, I, 136.

¹⁶⁸ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü’l-Kübra, I, 235.

girilebilmesi caizdir. Cuma günü hutbeden önce ihrama girme serbestliği Mâlikî mezhebinde bilinen bir durumdur. İbni Kasım Sahnun'un hutbeden sonra ihrama girmenin hükmünü sorduğunda hutbeden önce girmeye kıyas ederek izin vermiştir. Burada illet asıl ve fer' de eşit seviyede ve şiddettedir.

Boşanan ya da Kocası Vefat Eden Kadının Evine Dönmesi ve İddet Beklemesi:

Haccetmek üzere evinden çıkan uzaklaşan bir kadının Mekke'ye gelmeden eşi boşadığında haccını yaptıktan sonra iddetine devam etmesi gerekmektedir Buna kıyasen haccetmeden yolda eşi vefat eden kadın da haccını bitirdikten sonra ölüm iddetine devam etmelidir.¹⁶⁹

Hac için Mekke'ye giden kimse hac yapmadan eşi boşadığında eve dönünce iddet beklemeye başlayacaktır. İddet bekleme yükümlülüğü açısından hacca giden ve yolda eşi vefat eden kimse de haccını bitirip döndüğünde iddet bekleyecektir. İlet her iki durumda aynı kuvvettedir.

2.4. Kıyasların Rükünleri Bakımından İncelenmesi

Müdevvene 'deki kıyasların kıyasın şartları konusunda ortaya konabilecek ilkelere gelince elimizdeki kıyasları incelediğimizde görüyoruz ki birinci bölümde mezhebin usul kaynaklarından derlediğimiz şartlarla benzerlik göstermektedir.

2.4.1. Asıl

Tavafta Kur'an, Hadis ya da Şiir Okunması

İmam Malik'e göre tavafa sadece farz olan beş vakit namaz sebebiyle ara verilebilir. Buna kıyasen cenaze namazı için de tavaftan çıkılamaması, tavafa ara verilmemesi gerekmektedir.¹⁷⁰

Tavaf namaz gibi araya başka ibadet ya da uğraş kabul etmez. Ancak vakit namazı için ara verilebilir. Çünkü namaz vakte mahsur bir ibadettir. Bundan dolayı tavafa Kabe'de namaz kılınması hasebiyle ara verilmektedir. Cuma namazı da hem kibleye yönelme

¹⁶⁹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II,47

¹⁷⁰ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 426.

zorunluluğu hem de vakte mahsur oluşu sebebiyle beş vakit namazla aynı illete haizdir. Beş vakit namaz asıldır. Tavafa ara verilerek eda edilir.

2.4.2. İllet

Mehir konusunda anlaşmazlık:

Evlilikte zifaktan önce kararlaştırılan mehir konusunda kadın ve erkek arasında ihtilaf olduğunda alışveriş akdinde müşteri ve satıcı arasında kararlaştırılan fiyat konusunda fikir ayrılığı olduğunda müşterinin sözü dikkate alındığı gibi kadının sözünün dikkate alınması.¹⁷¹

Alışverişte pazarlık yapılan fiyat üzerinde ihtilafa düşüldüğünde müşterinin sözü dikkate alınır ve satıcı kabul edip etmemekte muhayyerdir. Nikâhta da aynı şekilde mehir anlaşmazlıklarında kadının sözüne itibar edilmektedir.

Hükümlerin dayandırıldığı mansus illetler dikkatle incelendiğinde munzabıt bir vasıf olduğu, bâis manası taşımadığı ademin kendisine bir parça teşkil etmediği aslı geçersiz kılacak mahiyette olmadığı ve varlık ifade eden bir hükümde zıddını içermediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Müdevvene içerisinde müstenbat illetler önemli bir yer kaplamaktadır. Kasır olmayan, nassa ziyade içermeyen ve asılda varlığı çelişik olmayan vasıflardan oluşmaktadır.

2.4.3. Aslın Hükümü

Efendisinin Cariyeyle Mükateb Anlaşması Yapması ve Çocuğunu Şart Koşması.

İmam Malik'in cariyenin azat edilip karnındaki çocuğun istisna edilmesinin caiz olmadığı görüşüne kıyasen cariyesiyle mükateb anlaşması yapan birinin karnındaki çocuğu istisna etmesine izin verilmemesi¹⁷²

İmam Malik cariyeye azat edilirken karnındaki çocuğun ayrı tutularak hürriyetten istisna edilmesine izin vermemiştir. Aynı şekilde cariyeye ile mükateb anlaşması yapılırken de

¹⁷¹ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 166.

¹⁷² İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, II, 460

cenin cariyeden ayrılamaz. Asıl hamile cariyenin azat edilmesidir. Aslın hükmü ise ceninin cariyeden istisna edilemeyeceğidir.

Yaş Buğdayın Bakliyatla Mübadelesi:

Kuru mercimeğin taze mercimekle mübadelesinin yaş hurma ve kuru hurmaya kıyasen caiz görülmemesi.¹⁷³

İmam Malik Hz. Peygamber'in kuru hurma ile yaş hurmanın mübadelesini yasakladığı hadisine dayanarak taze mercimekle kuru mercimeğin mübadelesine izin vermemiştir. Çünkü her iki mesele de aynı cins malların özellikleri ve miktarları değişmiş halde takas edilmesi anlamı taşımaktadır.

Verilen hükümlerin şer'î hüküm olduğu, nesh edilmemiş olduğu, fer'in hükmüne şamil olmadığı ve mürekkep bir kıyasa ait olmadığı görülmektedir.

2.4.4. Fer'

Pis Elbiseyle Namaz Kılınması:

Üzerinde pislik bulunan kıyafetle namaz kılan ve vakit geçtikten sonra farkına varan kimsenin bedeninde pislik bulunan kimseye kıyasen namazını iade etmesinin gerekmesi.¹⁷⁴

Bedeninde namaza engel necaset bulunduğu halde namaz kılan ve bunu namazın vakti geçtikten sonra fark eden kimse namazını iade etmekle yükümlüdür. Çünkü necasetten taharet namazın şartlarındandır. Aynı illet pis elbiseyle namaz kılma hususunda da mevcuttur. Fer' pis elbiseyle namaz kılmaktır. Asıl da nasıl ki namazın iadesi gereklidir. Fer'e de aynı hüküm izafe edilir.

2.5. Kıyasların Şartları Bakımından İncelenmesi

İslam hukuk usulünde içtihat faaliyetlerinde kullanılan yöntem ve teknikler adlandırılırken belli nitelikler göz önünde bulundurulmuş ve birtakım şartlar öne

¹⁷³ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, III, 154.

¹⁷⁴ İbni Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, I, 138.

sürülerek sınırları belirlenmiştir.

Fıkıhta en kuvvetli istinbat metodu olarak karşımıza çıkan kıyasın taşınması gereken şartlar yapılan tanımlamalar ekseninde farklılık gösterilmiştir. Mâlikî mezhebinde kıyas için belirlenen şartları ve mezhep içi ihtilafları kıyasın rükünlerine göre tasnif ederek birinci bölümde zikretmiştik. Burada ise teoride öne sürülen şartların henüz kavramsallaşma süreci başlamamış iken nasıl ve ne şekilde tatbik edildiğini tespiti imkân sağlamış olacağız.

İlletin, aslın hükmünün ve fer'in taşınması gereken şartları bir örnek üzerinden değerlendirelim:

Haccın İkinci Kısım

İhramlı iken ya da ihramsız bir şekilde harem bölgesindeyken vahşi hayvan yumurtası üzerine basan kimsenin hamile kadına tekme atarak çocuğunun düşmesine kıyasen annenin diyetinin onda birini vermesinin gerekmesi.¹⁷⁵

Bilindiği üzere harem bölgesi içerisinde herhangi bir canlıya zarar vermek yasaktır. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir canlının yaralanmasına ya da telef olmasına sebep olan kimse birtakım cezaya tabi olur.

Burada vahşi hayvan yumurtası dolayısıyla dünyaya gelecek olan yavru kasıtlı olmaksızın hataen telef olmaktadır. İbni Kasım kendisine sorulan bu meseleyi İmam Malik'e ait olan bir hükme kıyas etmiştir. İmam Malik öldürme ya da zarar verme kastı olmaksızın hamile kadının karnına tekme atarak ceninin ölümüne sebep olan kimseyi annesinin diyetinin onda biriyle yükümlü tutmaktadır. İbn-i Kasım da dünyaya gelecek yavrunun ölümüne hataen sebep olan kimseye illet benzerliğinden dolayı aynı hükmü vererek vahşi hayvan yumurtasının telef olmasının müsebbibi olan kimseye de annesinin diyetinin onda birini yüklemiştir.

Mezkûr mesele asıl hamile kadına tekme atan kimsenin durumudur. Fer' ise harem bölgesinde üzerine vahşi hayvan yumurtası isabet eden kişinin durumudur. Annenin

¹⁷⁵ İbni Sahnun, el-Müdevvenetü'l-Kübra, 1, 446.

diyetinin onda biri ile mükellef olması asla ait hükümdür. Gelelim bu öğelerin kıyasın şartları açısından değerlendirilmesine:

2.5.1. Aslın Hükümü Açısından İncelenmesi

Aslın Hükümü: Annenin diyetinin onda biri ile mükellef olmasıdır.

- Şer'î bir hüküm olmalı.

İster mansus ister müstenbat olsun şer'î bir meseleye verilen hükümlere şer'î hüküm adı verilmektedir.

- Mensûh (nesh edilmiş) olmamalı.

Şâri tarafından lağv edildiğine dair herhangi bir emare görülmemektedir.

- Başka bir kıyastan istisna edilmiş olmamalı.

İmam Malik'ten nakledilen mevcut meselenin istihsanen ortaya konulduğuna dair bir işaret bulunmaktadır.

- Mürekkep bir kıyasa ait olmamalı.

Aslın hükmünün mürekkep kıyasa ait olması demek aslın kendisinin kıyas işlemi olmasıdır ki burada söz konusu değildir.

- Fer'in hükmünü kapsamamalı.

Fer' herhangi bir hükme sahip olmadığından aslın hükmünü aynen almak durumunda kalmıştır.

2.5.2. Fer' Açısından İncelenmesi

Fer': harem bölgesinde üzerine vahşi hayvan yumurtasını telefine sebep olan kimsenin durumudur.

- Aslın illetine denk bir illete sahip olmalı.

Fer' aslın hükmünü alabilmek için asıldaki hükmü gerektiren vasfı aynıyla ya da onun dengi bir vasfı taşımalıdır. Doğmamış bir yavrunun hataen ölümüne sebebiyet vermek harem bölgesinde vahşi hayvan yumurtası isabet etmesi durumunda da mevcuttur. Bu

bakımdan şartı sağlamış olmaktadır.

- Aynıyla ya da cinsiyle aslın hükmüne denk bir hükme elverişli olmalı.

Fer' asılda ızhar eden hükme elverişli olmaz ise kıyasla hüküm koymak muhal olur. İllet birliği olduğundan fer' aynı hükmü almıştır ve kıyas yapılmıştır.

- Mansûs bir hükme sahip olmamalı.

Kıyas sonucunda elde ettiğimiz hükmü fer'de hâkim kılabilmemiz için fer'in mansus bir hükme sahip olmaması gerekmektedir. Çünkü mansus hükme sahip olan bir mesele hükme ihtiyaç duymaz.

- Aslın hükmünden öncelikli bir hükme sahip olmamalı.

Bir mesele hakkında asıldan hareketle teşri faaliyetinde bulunabilmemiz için meselenin dayanağından öncelikli bir norma sahip olmaması hem şer'an hem de mantiken gereklidir.

- Çerçevesi nasla sabit olmalı, ayrıntıları nasta yer almamalı.

Nasta ayrıntılarıyla belirlenen bir meselede istinbat etmemiz mümkün değildir. Çünkü ayrıntıları belirlenmiş ise zaten kıyas işlemine gerek duyulmaz.

2.5.3. İllet Açısından İncelenmesi

İllet: Ceninin ölümüne hataen sebep olmaktır.

- Bâis manası taşınmalı.

Şâri'in hükmü koyarken hedeflediği amaçları sağlayabilecek nitelikte olduğu görülmektedir.

- Munzabıt bir vasıf olmalı.

Doğacak olan bir canlının hataen ölümüne sebebiyet vermek sadece insan canlısına hasredilemez.

- Varlık ifade eden bir hüküm için yokluk bildirmemeli.

İlletin hükümle aynı paralelde olduğu zıtlık barındırmadığı açıkça görülmektedir.

- Adem kendisinin bir parçası olmamalı.

- Müstenbat ise kasır olmamalı.

İllet İmam Malik tarafından istinbat edilmek suretiyle sonucu ortaya konulmuştur. Dolayısıyla kasır olmaması gerekir ki canlıya hataen Zarar verme işlemi sadece cenine özgü değildir.

- Aslı geçersiz kılacak mahiyette olmamalı.

Mevcut illet aslı geçersiz kılmadığı gibi müteaddi oluşu sebebiyle kıyasta kullanılarak aslı pekiştirmektedir.

- Müstenbat ise asılda varlığı çelişkili olmamalı.

Müstenbat olan illetimiz asılda açık seçik biçimde mevcuttur.

- Müstenbat ise nassa ziyade içermemeli.

Nassa ziyade içermediği gibi nassa ait bir vasfin ta kendisidir.

SONUÇ

İslam'ın ilk döneminden itibaren dinin anlaşılması ve yorumlanması konusunda iki farklı eğilimin bulunduğu görülür. Bunların ilki dini anlamada rivayetleri merkeze alan ve reyi kullanma konusunda nispeten çekimser bir tavır sergileyen “ehl-i hadis” yaklaşımıdır. Diğeri ise gerek rivayetleri yorumlamada gerekse rivayetlerin doğrudan çözüm getirmediği meselelerde reyi serbestçe kullanan “ehl-i rey” taraftarlarıdır.

Mâlikî mezhebi, kurucusu İmam Mâlik'in aynı zamanda hadisle işgal eden ve Medine'deki rivayetleri en iyi bilen âlimlerden olması itibarıyla kuruluşu itibarıyla ehl-i hadis veya ehl-i eser diye nitelenen yaklaşım sahipleri arasında görülmekle birlikte gerek İmam Mâlik'in hadislerin sahihini sakiminden ayırt etmede muhaddislerin senede dayalı incelemeleriyle yetinmemesi gerekse de fer'i çözümlerini sıklıkla maslahat, sedd-i zerfa, istihsan gibi aklî yönü ağır basan delillere de dayandırması sebebiyle reye yakın duran bir mezhep olmuştur.

İlk dönem ilim tarihinde Hanefîler ehl-i rey olarak tanınmıştı. Bunda onların hadisleri tenkitte sadece senetle yetinmeyip reye dayalı başka yöntemlere başvurması, kıyası sistematik hale getirmeleri yanında istihsana da sıklıkla başvurmaları önemli rol oynamıştı. Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan Ebu Hanife ile aynı dönemlerde yaşayan İmam Mâlik'in rey ile ilişkisini en canlı ve yakından takip etmemizi sağlayacak yöntem onun ve mezhep içinde görüşleri kurucu öneme sahip ilk nesil öğrencilerinin (özellikle de İbnü'l-Kasım) reyin teknik ve sistematik halini ifade eden kıyasla ilişki biçimini ortaya koymaktan geçmektedir.

Bilindiği üzere İmam Mâlik, fıkhnı dayandırdığı rivayetlerini el-Muvatta adlı eserinde ortaya koymuş, ayrıca bu rivayetlerden çıkardığı sonuçlara da söz konusu eserinde geniş ölçüde yer vermiştir. Bununla birlikte el-Muvatta, İmam Mâlik'i ve onun ilk nesil öğrencilerinin fikhî yaklaşımlarını, usulünü tespit için gerekli bütün yönleri ihtiva etmemektedir. Mâlikî mezhebinin kurucu metni, el-Muvatta'dan ziyade önce Esed bin Furat'ın Mâlik'in ilk nesil öğrencileriyle yaptığı görüşmelerle meydana getirdiği el-Esedîyye'yi İbn Sahnûn'un geliştirip düzenleyerek vücuda getirdiği el-Müdevvenetü'l-kübrâ adlı eser olarak kabul edilir.

Biz bu çalışmamızda Mâlikî mezhebinin kurucu metni hüviyetindeki el-Müdevvene adlı

eserde kıyas konusunun nasıl ele alınıp uygulandığını tespit etmeye, bu suretle Mâlikî mezhebinin reyle ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Ancak söz konusu uygulamanın sonraki dönem Mâlikî usulcülerinin ortaya koyduğu “kıyas” teorisiyle uyumlu olup olmadığını ortaya koymak üzere öncelikle Mâlikî usulcüler tarafından ortaya konulan kıyas teorisini ele almaya çalıştık.

el-Müdevvene’de yer alan kıyaslar içinde İmam Mâlik’e olanların son derece az olduğu görülmektedir. Kıyasların büyük bir kısmı İmam Mâlik’ten görüş serdedilmeyen konularda öğrencilerinin ve özellikle de İbnü’l-Kasım’ın kıyaslarından oluşur. İmam Mâlik’in yaptığı kıyaslar doğrudan nasslar üzerinde gerçekleştiği halde İbnü’l-Kasım’ın kıyaslarının neredeyse tamamının İmam Mâlik’in görüşlerini bir asıl kabul ederek bunlar üzerinde uygulandığı ve bu yönüyle “tahrir” türünde bir faaliyet olduğu görülmektedir.

Mâlikî usul eserlerinde kıyaslar türleri itibarıyla üç kısımda incelenmiş olmakla birlikte bu usul eserlerinde “delalet kıyası” adı verilen uygulamanın el-Müdevvene’de yer aldığına dair bir bulguya rastlamadık. Bunda bir yandan el-Müdevvene’nin yazıldığı dönem itibarıyla henüz kıyasların teknik bir ayrıma tabi tutulmaması yanında delalet kıyasının noktasında usulcüler arasında ihtilaf bulunması da rol oynamış olmalıdır. el-Müdevvene’de yer alan kıyas uygulamalarının büyük çoğunluğu, usul literatüründe “illet kıyası” adı verilen türe uygun düşmekte, sayıları az da olsa “şebah kıyası” olarak ifade edilen kıyas türünün de örnekleri bulunmaktadır. Hanefî usul düşüncesinde yalnızca illet kıyasının meşru kabul edilmesine benzer şekilde Malikîlerin de kıyası büyük çoğunlukla bu türüyle uygulamaları Hanefîlerle bu konuda benzer düşündüklerini göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kıyas Müdevvene ’de şebah, illet, edna, evla ve müsavi türleriyle Genel olarak Abdurrahman bin Kasım tarafından nadiren de İmam Malik tarafından kullanılmıştır. Yapılan kıyaslar ise mezhep içi tahrir kabilinden olup usul eserleriyle uygunluk teşkil etmektedir.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Mâlikî mezhebinin ilk dönemler itibarıyla rivayet kadar reye de önem verdiği, özellikle kıyas yöntemini mezhep içinde kurucu imamın görüşlerinin yeni meselelere uygulanması noktasında önemli bir işlev gördüğü

anlaşılmaktadır. Müdevvene'nin yazılmasına temel teşkil eden Esediyye adlı eserin yazarı olan Esed bin Furat'ın Hanefî mezhebinin kurucu eserlerini kaleme alan İmam Muhammed bin Hasen eş-Şeybânî ile uzun süreli ilmî mesaisini dikkate aldığımızda söz konusu eserle birlikte Mâlikî mezhebinde rey-rivayet, akıl-nakil dengesi noktasında Müdevvene'nin çok önemli bir etkisinin bulunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, Muhammed İbrahim, *Istılahu'l-Mezheb Inde'l-Mâlikîyye*, Daru'l-Buhusi'l-İlamiyye, Mekke, 2000.
- Apaydın, H. Yunus, "Kıyas", DİA, XXV, 239-240 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Candan, Abdurrahman, "İslam Hukukunda İllet Tespit Yöntemleri (Talil)," (Doktora Tezi 2005).
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, "İrak Mâlikî Ekolü" (III.-V./IX.-XI. yy.) (Doktora Tezi, 2004)
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, DİA, "el Müdevvenetü'l-Kübra", XXXI, 470-471
- Duman, Soner, İlk Dönem Hanefî Usulünde İllet Tartışmaları, Beka Yayınları, İstanbul, 2018.
- Duman, Soner, İmam Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2017.
- Duman, Soner, Usul Yazıları, Beka Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ebu'l-Velid el-Baci, *İhkamu'l-Fusul fi Ahkami'l-Usul*, Daul-Garibi'l-İslami, Beyrut, 1995.
- Hafid, İbni Rüşd, *Bidayetü'l- Müctehid ve'n-Nihayetül- Muktesid*, Daru'l- Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 2010.
- İbni Hacib, Muhtasarı Müntehe's-Sul fi İlmeyi'l-Cedel ve'l-Usul, Daru İbni Hazm, Beyrut, 2006.
- İbrahimoğlu, Bilal, Abdurrahman b. Kasım ve Mâlikî mezhebindeki Konumu, İstanbul, 2013.
- Karafî, Şihabuddin, *Nefaisu'l-Usul fi Şerhi'l- Mahsul*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Karafî, Şihabuddin, Nefaisu'l-Usul fi Şerhi'l- Mahsul, *ez-Zahira*, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1994.
- Karafî, Şihabuddin, Nefaisu'l-Usul fi Şerhi'l- Mahsul, *Şerhu Tenkihi'l-Fusul*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2004.
- Kaya, Eyüp Said, DİA, "Mâlikî mezhebi", XXXI, 520-521.
- Okuyucu, Nail, "el-İmam Abdurrahman b. Kasım ve İctihadatuhu min hilali'l-Müdevvene Değerlendirmesi" İslam Araştırmaları Dergisi, sy, 25, 211.
- Özen, Şükrü, "İbnu'l-Kasım", DİA, XXI, 103-104.
- Özen, Şükrü, "Sahnun", DİA, XXXV, 534-538.

Pekcan, Ali, “Mâlikî Ekolünün Temel Eserlerinden *el-Müdevvenetü'l-Kübra* ve yazarı Sahnun üzerine...” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 5, 2005, s.445-452

Tenuhi, Sahnun b. Said, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

Tilimsani, *Miftahu'l- Vusûl*, Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut, 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Tokat ili Başçiftlik ilçesi Karacaören Kasabası'nda doğdu. İlk ve orta öğrenimini Karacaören İlköğretim Okulu'nda tamamladı. İzmit Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde başladığı lise eğitimini Bucak Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. Daha sonra Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. İkinci sınıfta Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yatay geçiş yaparak lisans eğitimini burada tamamladı. Lisans eğitimi boyunca İlahiyat Araştırmaları Derneği'nde klasik metin okumaları dersleri aldı. 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.